

Egipatska vojna povijest u razdoblju od vladavine dinastije Hiksa do smrti Ramzesa III.

Tomić, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:120301>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

MARIN TOMIĆ

**EGIPATSKA VOJNA POVIJEST OD
RAZDOBLJA VLADAVINE DINASTIJE
HIKSA DO SMRTI RAMZESA III.**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, rujan 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

MARIN TOMIĆ

**EGIPATSKA VOJNA POVIJEST OD
RAZDOBLJA VLADAVINE DINASTIJE
HIKSA DO SMRTI RAMZESA III.**

DIPLOMSKI RAD

MENTOR: izv. prof. dr. sc. Mladen Tomorad

Zagreb, rujan 2020.

SADRŽAJ

1. Sažetak.....	4
2. Uvod.....	5
3. Drugo međurazdoblje i vladavina Hiksa.....	6-10
4. Vanjska politika u vrijeme Ahmozea i počeci modernizacije egipatske vojske	10-13
5. Procvat Novog Kraljevstva i osvajanja Tutmozisa III.....	13-21
6. Karakteristike egipatske vojske i vojnih pohoda Tutmozisa III.....	22-27
7. Društveni karakter egipatske vojske u vrijeme XVIII. dinastije.....	27-29
8. Egipatska vanjska politika u vrijeme nasljednika Tutmozisa III.....	29-36
9. Karakteristike egipatske vojske i vojnih pohoda u razdoblju Ramezida.....	36-45
10. Opadanje moći Novoga Kraljevstva u vrijeme Ramzesa III. i početak Trećeg međurazdoblja	46-48
11. Zaključna razmatranja: Slom egipatske moći u vrijeme nasljednika Ramzesa III.	49-50
12. Zaključak.....	50-51
13. Bibliografija.....	52-54

1. Sažetak

Teza ovog diplomskog rada jest da je egipatski rast i pad vojne i političke moći u razdoblju od Drugog međurazdoblja do smrti Ramzesa III. uvelike ovisio o sposobnostima pojedinih faraona. Cilj rada je konstruirati narativ oko te teorije kronološkim prikazom vladara od kraja XVII. do početka XX. dinastije. U prikazima su navedeni svi pridonosi faraona egipatskom kraljevstvu od vojne inovacije, ekspanzionističkih pohoda i poznatih bitaka do uređivanja društvenog poretka u kraljevstvu, organizaciji državnog aparata pa čak i faraonov stav prema religijskom i kulturnom životu. Na kraju svakog pregleda je uključen kratak osvrt na faraonov utjecaj na vojni razvoj i na stanje egipatskog kraljevstva koje ostavlja svome nasljedniku. U pogledu na njihove metode vladanja i ratovanja, razlike između vladara mogu biti minimalne (Seti I. i Ramzes II.) ili drastične (Tutmozis III. i Amenhotep IV.). Širim uključivanjem elemenata vladavine pojedinih faraona, osim bitaka i vojne tehnologije, se vrši pozadinska analiza čimbenika koji su doveli do rasta vojnih tehnika i metoda ratovanja (okupacija delte Nila od strane Hiksa) ili do njezinog usporavanja (odbijanje Naroda s mora u vrijeme Merenptaha i Ramzesa III. što je dovelo do egipatskog „kašnjenja“ u željezno doba).

2. Uvod

Vojna povijest često zauzima sporednu ulogu u većini povijesnih tekstova. Ako govorimo o glavnim udžbenicima za osnovne i srednje škole ili pak literaturi za velik dio glavnih predmeta za fakultete, vojna povijest se svodi na jedan datum, godinu i dvije-tri rečenice tipa „ta i ta bitka se odvila ove godine na ovaj datum“ te se kreće s dugim i bogatim gradivom posljedica te bitke i njezinog utjecaja na daljnji politički, ekonomski i društveni život zaraćenih strana. Ovime nikako ne želim osporiti važnost isticanja te kauzalnosti, ali smatram kako je propušten velik dio od bitnog značaja za to gradivo, naime, njihov izvor. Vojna povijest diktira razvoj državnih tvorevina. Rijetko koja civilizacija ili kultura je postojala u kompletnoj izolaciji od svojih susjeda. Upravo se iz te blizine različitih ljudskih grupa (plemena, kraljevstava, carstava, nacija...) rađa sukob, a pošto je sukob svojim okončanjem mogao biti neizmjereno loš (za gubitnike) ili neizmjereno dobar (za pobjednike), jasno je zašto čovjek sustavno usavršava metode ratovanja već gotovo 5000 godina. Za različite ljudske grupe, održavanje i preživljavanje se temeljilo na sposobnosti projiciranja ratne sile; ono je moglo biti uspješno i zastrašiti ambiciozne susjede ili neuspješno, odnosno slabo i dati tim istim susjedima povod za agresiju. U bitkama koje su mogle trajati od par sati do nekoliko dana odlučivale su se sudbine čitavih kraljevstava – ili brzim, lako prepoznatljivim posljedicama ili pak onima koje bi djelovale usporenije i dovele do propasti ili procvjeta.

Kada se te bitke stavljaju pod povećalo, dobiva se uvid u mnogo novih pitanja, specifično o onim faktorima koji su utjecali na tijek bitke pa od te točke nadalje utjecaj bitke na rat, posljedice okončanja rata na zaraćene strane i tako dalje. Cilj rada je istaknuti važnost vojne povijesti u pogledu pitanja koja niču iz nje, pitanja vezana za sudbinu sudionika bitaka i ratova. Na primjeru starog Egipta možemo uzeti u obzir jednu od najstarijih civilizacija koja je imala uređeni državni aparat i čija nam je povijest dostupna u velikom broju literature koja postoji na tu temu. Biranjem jednog perioda Novog kraljevstva ulazimo u dio egipatske povijest kada su bili u doticaju s mnogim svojim susjedima iz čega su, naravno, dobar dio činili sukobi.

3. Drugo međurazdoblje i vladavina Hiksa

Egipat je prolazio kroz tri međurazdoblja, u pravilu tranzicije iz jednog perioda u drugi, često popraćen nekom vrstom nesreće, bilo prirodne ili vojne. U ovom poglavlju će biti obrađeno Drugo međurazdoblje koje se vremenski bilježi od početka XV. dinastije do istjerivanja Hiksa iz Egipta i okončanjem XVII. dinastije.¹

Treba ukazati na činjenicu da Hiksi nisu samo odjednom provalili u Egipat i etablirali se kao nova vladarska dinastija. Polagani prodor Hiksa u deltu Nila počinje prije vojnog osvajanja što je vidljivo na očuvanim spomenicima slabih egipatskih vladara XIII. dinastije koji su promijenili svoja imena u semitska.²

Oko 1700. g. pr. Kr. Hiksi su iskoristili slabost egipatskog kraljevstva te su u svom pohodu osvojili sjeveroistočni dio Egipta³ s Avarisom kao svojom prijestolnicom.⁴ Domaći tebanski vladari su se povukli u Gornji Egipat te su zbog potrebe unaprijedili administrativni aparat centralizacije moći.⁵

Zanimljivo je da je pridošlice novog kraljevstva na delti Nila dočekala već postojeća infrastruktura zahvaljujući naseljima koje su im podarili posljednji vladari XII. dinastije.⁶ Taj narod, najvjerojatnije sirijsko-palestinskog porijekla⁷, je bio zaposlen u Egiptu u funkciji gostujućih radnika (mornara, plaćeničkih vojnika i brodograditelja).⁸ U svoju novu domovinu su donijeli svoje vjerske običaje, npr. kult boga Baala.⁹

Porijeklo Hiksa je i danas otvoreno pitanje. Glavni problem u utvrđivanju njihovog porijekla je činjenica da nisu ostavili nikakve pisane izvore iz vremena svoje vladavine Donjeg Egipta¹⁰. Najpoznatija teorija njihovog etniciteta jest da su stočarski, nomadski narod zapadnog

¹ BIETAK 1996: 1.

² STEINDORFF, SEELE 1957: 23.

³ BIETAK 1996: 1; TOMORAD 2016: 83.

⁴ BIETAK 1996: 1; KUIPER 2011: 57; TOMORAD 2016: 83.

⁵ SPALINGER 2005: 1.

⁶ BIETAK 1996: 1.

⁷ BIETAK 1996: 1; KUIPER 2011: 57.

⁸ BIETAK 1996: 1.

⁹ BIETAK 1996: 1.

¹⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 25-26.

ili južnog semitskog porijekla.¹¹ Druge teorije tvrde da su bili osvajači miješanog arijeuskog porijekla¹², a neke od njih se zalažu za to da Hiksi nisu bili homogen narod već mješavina raznih semitskih nomadskih grupa gdje su inicijativu preuzeli pobunjenici južno sirijskog porijekla kako bi oportunistički zauzeli deltu Nila u vrijeme egipatske slabosti.¹³ Čak ni ime, koje im je nadjenulo egipatski svećenik i povjesničar Maneton¹⁴, ne daje nikakve tragove njihovom porijeklu jer ih označava jedino kao „vladare stranih zemalja.“¹⁵

Hiksi su osnovali vlastitu, XV. dinastiju koju je činilo šest poznatih kraljeva koji su vladali iz Avarisa¹⁶ u razdoblju od sredine 17. do sredine 16. st. pr. Kr.¹⁷ O prirodi stranih osvajača ima jako malo informacija u egipatskim izvorima. Gotovo jedno stoljeće nakon izbacivanja Hiksa iz Egipta, natpis iz vremena kraljice Hatšepsut govori o osjećaju egipatske osjećaja ugroženosti i uvrijeđenosti¹⁸. Natpis se nalazi na zidu Hatšepsutinog hrama u Istabl Antaru u srednjem Egiptu.¹⁹ Hiksi su pridonijeli egipatskoj ekonomiji i vojnoj znanosti uvođenjem novih tehnika lončarstva, kovanja bronce, razvojem stočarstva te izumima poput kompozitnog luka, zakrivljenog mača, vojnih bodeža i bojnih kola.²⁰

Potkraj XVII. dinastije, tebanski vladari su osjetili da je vrijeme za početak istjerivanja semitskih osvajača te je kralj Sekenenre II. Taa započeo rat oslobođenja oko 1558. g. pr. Kr.²¹ Nejasno je koji su faktori doveli do (na prvi pogled naglog) ohrabrenja egipatskih osloboditelja no izgledno je da su Hiksi potkopali sami sebe uvođenjem modernog oružja koje su Egipćani preuzeli²² zajedno s vojnim običajem korištenja plaćenika u vojsci – u ovom slučaju nubijskih *medjaya*.²³

¹¹ TOMORAD 2016: 82; WEINSTEIN 1997: 133.

¹² STEINDORFF, SEELE 1957: 24.

¹³ STEINDORFF, SEELE 1957: 25.

¹⁴ Man. Aeg. fr. 42-44a-b; TOMORAD 2016: 82.

¹⁵ Man. Aeg. fr. 42-44a-b; STEINDORFF, SEELE 1957: 24; BIETAK 1996: 1; WEINSTEIN 1997: 133; TOMORAD 2016: 82.

¹⁶ PRITCHARD 1969: 231; TOMORAD 2016: 83.

¹⁷ BIETAK 1996: 2; TOMORAD 2016: 82-84.

¹⁸ PRITCHARD 1969: 231

¹⁹ PRITCHARD 1969: 231

²⁰ KUIPER 2011: 58; TOMORAD 2016: 84.

²¹ TOMORAD 2016: 86; HOFFMEIER 2004: 122.

²² STEINDORFF, SEELE 1957: 27.

²³ PRITCHARD 1969: 232-233; STEINDORFF, SEELE 1957: 27.

Sekenenreova mumija otkrivena je u Deir el-Bahriju 1881. te se danas čuva u Egipatskom muzeju u Kairu.²⁴ Pregledom mumije i njezine lubanje je utvrđeno da je Taa II. poginuo u četrdesetoj godini života od više nasilnih udaraca u glavu²⁵ koje su mu bile nanesene ratnom toljagom ili sjekirom.²⁶ Vojne napore protiv Hiksa su preuzeli njegovi sinovi, Kamoze i Ahmoze.²⁷

Iz Kamozeovog vremena, po spisima koje je kralj ostavio iza sebe preko svog blagajnika i vojnog zapovjednika Nešija²⁸, je vidljiv njegov nacionalistički karakter, npr. u njegovim vatrenim govorima svojoj vojsci u kojima je specifično isticao ne-egipatsko porijeklo semitskih Hiksa.²⁹ Kamozeov vojni pohod je započeo s prvim velikim vojnim uspjehom protiv Hiksa u bici kod Nefruzija u kojem je kralj zarobio mnogo neprijateljskih vojnika i odnio veliki ratni plijen.³⁰ U ovoj početnoj fazi rata, konji su bili spominjani u postojećim spisima, ali samo kao vojni resurs koji su koristili Hiksi.³¹

Kamoze započinje ambiciozno ratovanje na dva fronta, na jugu i sjeveru Egipta, koristeći Nil i svoje flotile vojnih barki za iskrcavanja vojske.³² Efikasnost ove taktike se pokazala Kamozeovim brzim i neočekivanim prodorom do okolice Avarisa gdje je uništio prisutnost neprijateljskih riječnih harača.³³ Nažalost, metode Kamozeovog riječnog ratovanja nisu detaljno opisane prema postojećim izvorima koji su nam na raspolaganju.³⁴ Ipak, moguće je jedan dio rekonstruirati logičkim pretpostavkama baziranim na poznavanju terena. Fokusirajući se na položaj Nila u Kamozeovom napretku, nije nelogično pretpostaviti kako se kraljeva vojna prednost zasnivala u jednostavnoj činjenici da je mogao birati svoje bitke. Ako bi Kamoze doplovio sa svojom flotilom do naselja na Nilu koje nije mogao osvojiti ili koje se pak nije htjelo

²⁴ STEINDORFF, SEELE 1957: 29; TOMORAD 2016: 86.

²⁵ STEINDORFF, SEELE: 1957: 29; TOMORAD 2016: 86 fn. 548.

²⁶ BIETAK 1996: 2; STEINDORFF, SEELE 1957: 29.

²⁷ PRITCHARD 1969: 232; BIETAK 1996: 2; SPALINGER 2005: 2; KUIPER 2011: 58; TOMORAD 2016: 86, 88.

²⁸ SMITH, SMITH 1976: 48-76; SPALINGER 2005: 2.

²⁹ GARDINER 1916: 95-116; PRITCHARD 1969: 232; SPALINGER 2005: 2.

³⁰ PRITCHARD 1969: 233; STEINDORFF, SEELE 1957: 30.

³¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 30.

³² SPALINGER 2005: 2.

³³ BREASTED 1906: 5-6; STEINDORFF, SEELE 1957: 31.

³⁴ SPALINGER 2005: 3.

predati³⁵, jednostavno bi produljio sjeverno od tog naselja, iskrcao se ondje i tako ekonomski i vojno izolirao svoje neprijatelje od pojačanja.³⁶

Kamozeov ratni plan je, dakle, najvjerojatnije bio ugušiti neprijatelja svojom kontrolom Nila koji je bio žila kucavica Egipta. Kamoze je plovio duž rijeke i iskrcavao svoju vojsku na obje strane, i na istok i na zapad.³⁷ Ova strategija se isplatila kada su Kamozeove snage presrele pismo koje je vladar Avarisa, Apofis, slao vladaru Kuša s kojim je bio u savezništvu.³⁸ Sadržaj pisma, u slobodnom prijevodu s engleskog prijevoda jest:

(Kraljevska titulacija) *Owoserre, Reov sin, Apofis: Pozdrav mome sinu, vladaru Kuša. Zašto se ondje ophodiš kao vladar, a ne govoriš mi jesi li vidio što Egipat čini meni, kako me njegov vladar, Kamoze, napada na mojoj zemlji (iako ja njega nisam napao!)? On je namjerio razoriti te dvije zemlje, moju i tvoju i već ih je uništio. Stoga, dođi na sjever; ne budi plah. On je tu u blizini. Nitko se ne može suprotstaviti tebi u ovom dijelu Egipta. Pogledaj, neću mu dati mira dok ti ne stigneš. A tada ćemo nas dvojica podijeliti gradove egipatske.*³⁹

Apofisova namjera je očito bila okrenuti Kamozeovu strategiju (koja je kralja ostavila dobro izvan pozicije svoje baze) protiv njega i uhvatiti ga u klopku između Avarisovih branitelja i nubijske vojske. Kamoze je Apofisu poslao svoj odgovor, umjesto nubijskog odgovora kojemu se on nadao. Radilo se o pismu s demoralizirajućom porukom u kojoj Kamoze Apofisu nabraja svoje vojne uspjehe protiv njega.⁴⁰

Kamoze uspješno nastavlja svoje vojne akcije, među kojima je bila i zauzimanje oaze Bahrie,⁴¹ ali nije dočekao kraj rata jer je umro prije pada Avarisa te ga je naslijedio njegov polubrat Ahmoze⁴², koji je tada već bio odlikovan vojnik i iskusni zapovjednik.⁴³ Ahmoze je u

³⁵ SPALINGER 2005: 3.

³⁶ SPALINGER 2005: 3.

³⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 31.

³⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 31; SPALINGER 2005: 3-4.

³⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 31; HOFFMEIER 2004: 122.

⁴⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 31.

⁴¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 31.

⁴² SPALINGER 2005: 4; TOMORAD 2016: 86.

⁴³ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

pravilu dovršio započeti bratov posao i uspio osvojiti Avaris što je označavalo kraj vlasti Hiksa u sjevernom Egiptu.⁴⁴

Ahmoze se smatra osnivačem XVIII. dinastije i prvim vladarom Novog Kraljevstva⁴⁵, a njegovo ratno iskustvo i naslijeđe njegove obitelji u borbi protiv stranih osvajača će biti katalizator koji će Egipat pretvoriti u jedno od najmoćnijih kraljevstava svog vremena.

4. Vanjska politika u vrijeme Ahmozea i počeci modernizacije egipatske vojske

Stoljetna vladavina Hiksa i rat oslobođenja vođen iz Tebe promijenio je kolektivni mentalitet Egipta. Dok su Staro i Srednje kraljevstvo bili usmjereni na kulturni, ekonomski i državni razvoj, Novo je poprimilo ekspanzionistički karakter u jeku novootkrivenog egipatskog apetita za sukob. Moglo bi se, dakle, natuknuti da su upravo Hiksi bili pokretač agresivnijeg razvoja egipatske vojne tehnike i znanosti i također okrenuli misli i oči narednih faraona prema svijetu izvan egipatskih granica.

Rani period Novog kraljevstva se ponekad naziva i „Zlatnim razdobljem“, a njegov početak je u pravilu nastavak ratovanja koje je započeo otac Kamozea i Ahmozea, Sekenenre II. Taa.⁴⁶ Nakon protjerivanja Hiksa, Ahmoze je okrenuo svoju pozornost na nemir u Nubiji⁴⁷ gdje je uveo red velikim pokoljem nubijskih plemena koja su bila u savezništvu s Hiksima protiv Tebanaca.⁴⁸ Ahmozeova metoda ratovanja temeljila se na brzom prijevozu Nilom koju je također velikim dijelom koristio Kamoze za munjevito iskrcavanje egipatskih vojnika.⁴⁹ Ovakav pristup nije neobičan obzirom na Ahmozeovu karijeru kao zapovjednika mornarice u ratu protiv Hiksa.⁵⁰

Značaj mornarice u staroegipatskoj vojsci nije samo ograničen na Ahmozeovu uspješnu vojnu karijeru. U periodu kasnog Srednjeg i ranog Novog kraljevstva, mornarica je bila grana

⁴⁴ BREASTED 1906: 7; PRITCHARD 1969: 233; STEINDORFF, SEELE 1957: 32; TOMORAD 2016: 86.

⁴⁵ BEETZ 2008: 394; TOMORAD 2016: 86.

⁴⁶ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁴⁷ BREASTED 1906: 8; STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁴⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁴⁹ SPALINGER 2005: 5.

⁵⁰ SPALINGER 2005: 4.

vojske gdje je bio smješten kraljevski autoritet⁵¹, mornari su se smatrali vještijim od klasične pješadije (zvani „mladići“ i „vojnici“) zbog težine njihovih zadaća i dužnosti⁵², a kapetani ratnih brodova su odgovarali direktno faraonu.⁵³ Kamoze i Ahmoze su bili pokretači restrukturiranja egipatske vojske, ponajprije s usvajanjem koncepata konjice i bojnih kola Hiksa.⁵⁴ Egipat prije etabliranja profesionalne stajace vojske nije niti mogao projicirati svoj utjecaj prema Palestini i Siriji jer se njegova vojska razvila u smjeru fokusiranja na mornaricu obzirom na egipatsku lokaciju i ovisnost o Nilu.⁵⁵

Ahmozeova odlučnost da okonča prijetnju Hiksa ga je odvela na jug Palestine, do utvrđenog grada Šaruhen, u kojemu su utočište pronašli preostali saveznici kralja Hiksa, Apofisa.⁵⁶ Ahmoze je opsjedao grad šest godina⁵⁷ dok se Hiksi nisu predali što označava kraj te civilizacije.⁵⁸ Važnost ovog pohoda do Palestine, uz to što su Egipćani ostvarili potpunu pobjedu protiv omraženog neprijatelja, jest u tome što su se susreli s utvrđenim gradovima kakvi su bili tipični za kraljevstva starog istoka te se iz toga rodila potreba za daljnjom modernizacijom egipatske vojske, odnosno razvojem metoda opsjedanja u svrhu osvajanja gradova i utvrda.⁵⁹

Po pitanju naoružanja vojske je bila pokrenuta velika inicijativa modernizacije egipatske pješačke vojske te je ona u Novom Kraljevstvu doživjela procvat. Za opsade su bila korištena koplja bakrenog ili brončanog vrška u defanzivnoj ulozi.⁶⁰ S druge strane, sjekire zaobljene oštrice su bile korištene za uništavanje drvenih obrambenih zidova.⁶¹ U Novom Kraljevstvu se pojavljuje i dvosjekli mač čiji je dizajn preuzet iz Anatolije.⁶² Egipatski štitovi su bili napravljeni od drvenog okvira i prekriveni životinjskom kožom.⁶³ Koristili su ih pješaci i vozači bojnih kola koji su tako štitili bok strijelca kojega su prevozili.⁶⁴ Kacige se pojavljuju tek u XVIII. dinastiji i

⁵¹ SPALINGER 2005: 5-6.

⁵² SPALINGER 2005: 5.

⁵³ SPALINGER 2005: 5.

⁵⁴ SPALINGER 2005: 6.

⁵⁵ SPALINGER 2005: 6.

⁵⁶ BREASTED 1906: 8; STEINDORFF, SEELE 1957: 32; TOMORAD 2016: 88.

⁵⁷ BREASTED 1906: 8.

⁵⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁵⁹ SPALINGER 2005: 6.

⁶⁰ KAMEL 2008: 1163

⁶¹ KAMEL 2008: 1163

⁶² KAMEL 2008: 1163

⁶³ KAMEL 2008: 1163

⁶⁴ KAMEL 2008: 1163

pretežito su napravljene od kože i bronce⁶⁵, a oklop je bio najčešće kožni, sašiven u paralelnom uzorku od dugih traka kože.⁶⁶

U nizu vojnih inovacija koje su pokrenuli Kamoze i Ahmoze je postala i formalna procedura korištenja plaćenika u vojskama Novog kraljevstva.⁶⁷ Pojam „plaćenik“ zahtijeva određeno objašnjenje; to nije samo vojnik koji za svoju službu prima novčanu naknadu jer u tu definiciju spada i egipatska profesionalna, stajaća vojska.⁶⁸ Plaćenik je, u ovom antičkom slučaju, vojnik bilo koje nacionalnosti, ali bez nacionalnih lojalnosti kojega su mogli zaposliti vođe bilo koje države ili kraljevstva.⁶⁹ Ovo su vrlo standardne definicije plaćenika, ali u slučaju Novog kraljevstva postoje neka neodgovorena pitanja i iznimne okolnosti oko ove profesije. Prvo, nema izvora koji bi nam više otkrili o odnosu zaposlenika i poslodavca, npr. ako je bilo moguće „dati otkaz“ ili promijeniti poslodavca tijekom sukoba.⁷⁰ Nije nelogična pretpostavka da bi hipotetska izdaja faraona od strane grupe plaćenika bar bila zabilježena negdje, u faraonskoj osobnoj korespondenciji ili čak urezana na njegovoj grobnici obzirom na egipatski običaj pamćenja zala koja su im nanesena od strane drugih no takvi zapisi još nisu nađeni ako uopće i postoje. Nadalje, plaćenici su često bili integrirani u egipatsku kulturu nakon duljeg perioda služenja i nagrađivani zemljom.⁷¹ Najzanimljiviji slučaj se zbilo u ratovima XVIII. dinastije, kada su Egipćani zarobili i doveli u domovinu elitne *maryannu*⁷² ratnike sa starog istoka.⁷³ Ovi vojnici nisu bili tretirani kao ratni zarobljenici niti talci već su ih Egipćani gledali kao vrijedan resurs i uspješno integrirali u svoju kulturu i vojsku.⁷⁴

Ahmozeova vladavina završava na isti način kako je i počela, a to je bilo sukobom u domovini, odnosno gušenjem ustanka.⁷⁵ Radilo se o starom pitanju sukoba lokalnih vlasti protiv

⁶⁵ KAMEL 2008: 1163-1164

⁶⁶ KAMEL 2008: 1164

⁶⁷ SPALINGER 2005: 7.

⁶⁸ SPALINGER 2005: 7.

⁶⁹ SPALINGER 2005: 7.

⁷⁰ SPALINGER 2005: 7.

⁷¹ SPALINGER 2005: 7.

⁷² Plaćeničke postrojbe sa Starog istoka koje su ondašnja kraljevstva regrutirala u svoje ratove. Egipatski faraoni bi ih često „otimali“ poraženim neprijateljima i trajno ih nastanjivali u Egipat zajedno s njihovim obiteljima. Detaljnije u Spalinger 2005: 7, 95, 110, 115, 140, 144, 180, 254, 267.

⁷³ SPALINGER 2005: 7.

⁷⁴ SPALINGER 2005: 7.

⁷⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 32; TOMORAD 2016: 88.

nove vladarske kuće koja se još nije bila etablirala kao centralistički jaka administracija.⁷⁶ Tebanska dinastija demonstrira svoju moć brzim gušenjem ustanka i pogubljenjem Tetijana koji je bio vođa i pokretač nemira.⁷⁷

5. Procvat Novog kraljevstva i osvajanja Tutmozisa III.

Faraon Ahmoze umire oko 1525. g. pr. Kr.⁷⁸, a tijelo mu je premješteno u tajnu grobnicu njegovog poočima, Sekenenrea II. Taa kao protumjera pljačkašima grobnica.⁷⁹ Njegov sin i nasljednik, Amenhotep I., nastavlja očevu ekspanzionističku politiku prodiranjem na jug do trećeg katarakta, blizu glavnog grada kraljevstva Kerme.⁸⁰ Također započinje vojne ekspedicije u Siriju⁸¹, prikuplja zlato od potlačenih azijskih naroda⁸² i susreće Kraljevstvo Mitani koje su Egipćani zvali *Nahrin*⁸³ i koje je bila prva prepreka u egipatskim ambicijama prema sjevernim teritorijem.⁸⁴ Na zapadu se Amenhotep suočava s provalama libijskih plemena te utvrđuje egipatsku zapadnu granicu nakon poražavanja Libijaca.⁸⁵

Amenhotep I. umire nakon dvadeset i jedne godine vladavine, a pošto nije imao sina nasljednika, vlast je prešla na njegovu sestru, Ahmoze.⁸⁶ S obzirom na to da žena nije mogla nositi dvije krune Egipta prema običajima nasljeđivanja, faraon je postao njezin muž i Amenhotepov general, Tutmozis I.⁸⁷ Unatoč faraonskoj tituli, Tutmozis I. je svoje nasljedno pravo dobivao od svoje supruge, odnosno od kraljevske krvi i u slučaju njezine smrti ne bi više imao pravo vladati kao faraon.⁸⁸

⁷⁶ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁷⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 32.

⁷⁸ TOMORAD 2016: 89.

⁷⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 33.

⁸⁰ KUIPER 2011: 60.

⁸¹ KUIPER 2011: 60.

⁸² KUIPER 2011: 60.

⁸³ BREASTED 1906: 34; KUIPER 2011: 60; TOMORAD 2016: 89.

⁸⁴ KUIPER 2011: 60

⁸⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 33.

⁸⁶ KUIPER 2011: 61.

⁸⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 34.

⁸⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 34.

Tutmozis I. započinje svoju kraljevsku vojnu karijeru ekspedicijom u Nubiju⁸⁹ gdje su pobunjenici procijenili da je egipatska smetenost oko nasljeđivanja Amenhotepa I. povoljno vrijeme za stjecanje neovisnosti.⁹⁰ Reforme egipatske vojske koje su započeli braća Kamoze i Ahmoze u vrijeme svoje pobune su se počele odražavati na egipatsko pješništvo; dok je vojska prije bila organizirana u grupe strijelaca i pješaka naoružanim s bilo kakvim dostupnim oružjem⁹¹, u Tutmozisovo vrijeme je kopnena vojska zamijenila kraljevsku mornaricu kao glavna vojna sila⁹², s ustrojenom, oklopljenom pješadijom naoružanom kopljima, zakrivljenim mačevima i praćena bojnim kolima.⁹³ Tutmozis I. se obračunava s Nubijcima uništenjem Kerme⁹⁴ gdje ostavlja spomen-ploču kao biljeg svoje pobjede⁹⁵. Nakon nubijske kampanje se okrenuo prema sjeveru gdje je prodro skroz do rijeke Eufrat⁹⁶ gdje su se egipatske ekspanzionističke ambicije po prvi puta susrele s Kraljevstvom Mitani.⁹⁷ Mitanski princ je presreo Tutmozisa I. kod obale Eufrata gdje su Egipćani nanijeli težak poraz Mitancima i vratili se u domovinu s golemim plijenom i velikim brojem ratnih zarobljenika.⁹⁸ Tutmozis I. je nakon te pobjede ostavio i spomen-ploču kraj Karkemiša.⁹⁹ Egipatsko čuđenje stranim zemljama koje su osvajali se vidi i po njihovim pisanim svjedočanstvima Eufrata; bilo im je nepojmljivo da rijeka teče od sjevera prema jugu za razliku od njihovog Nila koji teče od juga prema sjeveru te su Eufrat nazvali „obrnutom rijekom“¹⁰⁰ što je na kraju postala i egipatska riječ za Eufrat.¹⁰¹

Tutmozisa I. nasljeđuje njegov slabo poznati sin, Tutmozis II., koji nastavlja očevu osvajačku politiku.¹⁰² Njegovi jedini vojni pothvati se spominju u u biografiji državnog službenika Inenija¹⁰³ koji spominje nove pobune u Kušu.¹⁰⁴ Faraon je ugušio nubijsku pobunu na

⁸⁹ TOMORAD 2016: 89.

⁹⁰ BREASTED 1906: 28; STEINDORFF, SEELE 1957: 34.

⁹¹ SPALINGER 2005: 6.

⁹² SPALINGER 2005: 6.

⁹³ SPALINGER 2005: 6.

⁹⁴ KUIPER 2011: 61.

⁹⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 35.

⁹⁶ BREASTED 1906: 28, 30; STEINDORFF, SEELE 1957: 35; DORMAN 2006: 39

⁹⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 35; TOMORAD 2016: 89.

⁹⁸ BREASTED 1906: 34-35; STEINDORFF, SEELE 1957: 35.

⁹⁹ KUIPER 2011: 61.

¹⁰⁰ BREASTED 1906: 28; STEINDORFF, SEELE 1957: 35.

¹⁰¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 35.

¹⁰² BREASTED 1906: 49; KUIPER 2011: 62; TOMORAD 2016: 90.

¹⁰³ BREASTED 1906: 47.

¹⁰⁴ BREASTED 1906: 49; TOMORAD 2016: 90.

karakteristično krvav način¹⁰⁵, čak dajući i naredbu da se nakon bitke pobiju svi nubijski muškarci¹⁰⁶ osim jedinog sina nubijskog poglavice koji je bio odveden u Egipat kao talac¹⁰⁷. Tutmozis II. je bio oženjen sa svojom sestrom, kraljicom Hatšepsut¹⁰⁸ s kojom je imao samo jednu kćer¹⁰⁹, ali je imao i sina, Tutmozisa III., sa svojom drugom suprugom.¹¹⁰ Iz ove situacije ponovno proizlaze problemi oko nasljeđivanja faraonskih kruna, ali rješenje se pronašlo u pomalo neobičnoj dvojnoj vladavini između Tutmozisa III. i njegove pomajke, Hatšepsut. Iako je Tutmozis III. vladao kao faraon, Hatšepsut je bila njegova suvladarica¹¹¹ i u rukama je držala stvarnu administracijsku i izvršnu moć što je vidljivo po njezinim ambicioznim graditeljskim projektima poput nekropole kod Deir el-Baharija¹¹² u kojoj su se štovali Amon i Hator¹¹³. Kraljicu se također na reljefima prikazivalo kao muškarca (nošenje muške odjeće¹¹⁴, hodanje muškim korakom), ponekad i sa bradom¹¹⁵. Iako je kraljica bila iznimna osoba u kontekstu uloge žena u povijesti, u pogledu na vojnu povijest, njezini činovi širenja vlastitog utjecaja na štetu Tutmozisa III. su pridonijeli slabljenju egipatske ekspanzije i vanjske politike.

Nakon Hatšepsutine smrti, Tutmozis III. napokon zasjeda na čelo kraljevstva. Hatšepsutin legitimitet je proizlazio ne samo iz njezine kraljevske krvi, već i iz potpore egipatskih ministara.¹¹⁶ Na Tutmozisovu sreću, Hatšepsutin najgorljiviji pristaša, ministar Senemut, je umro godinu dana prije kraljice¹¹⁷ te su administrativne barijere na Tutmozisovom putu do apsolutne vladavine isparile gotovo u isto vrijeme.

Pošto je Hatšepsutina vladavina premjestila državni fokus natrag na unutrašnjost zemlje, problemi su brzo počeli nicati u Palestini za egipatske osvajače.¹¹⁸ Tutmozis III. je, nakon obračunavanja s pomajčinim pristašama i oskvrnjivanjem njezinih spomenika i hramova,¹¹⁹

¹⁰⁵ BREASTED 1906: 50.

¹⁰⁶ BREASTED 1906: 50.

¹⁰⁷ BREASTED 1906: 50.

¹⁰⁸ TOMORAD 2016: 90.

¹⁰⁹ KUIPER 2011: 62; DORMAN 2006: 40

¹¹⁰ KUIPER 2011: 62; TOMORAD 2016: 90.

¹¹¹ CLAYTON 1994: 104-105.

¹¹² CLAYTON 1994: 104; TOMORAD 2016: 90.

¹¹³ CLAYTON 1994: 104.

¹¹⁴ TOMORAD 2016: 90.

¹¹⁵ CLAYTON 1994: 105; DORMAN 2006: 48

¹¹⁶ CLAYTON 1994: 108.

¹¹⁷ CLAYTON 1994: 108.

¹¹⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 46.

¹¹⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 46; CLAYTON 1994: 108; O'CONNOR 2006: 1

odlučio neposlušne staroistočne pokrajine za stalno pripojiti Egiptu, odnosno zaključio je da povremene egipatske vojne ekspedicije nisu dovoljna mjera kako bi upregnuo golemi ekonomski potencijal staroistočnih gradova, trgovačkih ruta, luka i plodnih ravnica za daljnji rast svog kraljevstva.¹²⁰

Tutmozisov prvi taktički cilj je bilo osvajanje utvrđenog grada Megida kao početnica njegovog pohoda u Stari istok.¹²¹ Megido je bio strateški smješten kao vratnice ulaska u Palestinu, nalazio se kraj trgovačke rute zvane „Kraljevom cestom“ koja je vodila do Transjordana kroz Kadeš i služila kao alternativa i prečac putevima koji su vodili kroz istočne klanice prema sjeveru.¹²² Faraon je prije početka ratnih operacija dao naredbu da se cijeli pohod mora zapisati u najmanje detalje¹²³, mjera koja je povjesničarima omogućila duboku analizu faraonovih ratnih strategija i problema s kojima se suočavala njegova vojska. U ovom slučaju, glavni pisar je bio Tutmozisov osobni arhivist, kraljevski pisar i vojni zapovjednik, Tanuni.¹²⁴

Iako je prostor južne Palestine ostao lojalan faraonu,¹²⁵ u središnjoj i sjevernoj Palestini se formirala konfederacija od oko tristo i trideset prinčeva mezopotamskih gradova kojima je na čelu bio princ Kadeša.¹²⁶ Tutmozis je u samo deset dana napredovao kroz lojalističku Gazu¹²⁷, prošao Yehem i našao se pred prvom dilemom u svome pohodu; biranje rute do Megida.¹²⁸ Dvije su bila direktne i dovele bi Egipćane pred sjeverni dio grada¹²⁹, ali postojala je i treća opcija, marširati kroz vrlo uski klanac u kojem bi vojnici i konji morali stupati u jednočlanoj koloni.¹³⁰ Opasnost ove rute je bila dvostruka; ili bi neprijateljska vojska mogla dočekati Egipćane u zasjedi dok prolaze klancem ili ih natjerati u boj pred samim izlazom iz klanca, tako onemogućivši trupama u zadnjem dijelu kolone da sudjeluju u bici.¹³¹

¹²⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 46-47.

¹²¹ SPALINGER 2005: 83; TOMORAD 2016: 91.

¹²² SPALINGER 2005: 83-84.

¹²³ PRITCHARD 1969: 235; SPALINGER 2005: 83.

¹²⁴ CLAYTON 1994: 109.

¹²⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 53.

¹²⁶ BREASTED 1906: 180; PRITCHARD 1969: 235; STEINDORFF, SEELE 1957: 53; MORENZ, POPKO 2010:

111

¹²⁷ BREASTED 1906: 180.

¹²⁸ CLAYTON 1994: 109.

¹²⁹ PRITCHARD 1969: 235; CLAYTON 1994: 109.

¹³⁰ BREASTED 1906: 180; PRITCHARD 1969: 235; CLAYTON 1994: 109.

¹³¹ PRITCHARD 1969: 235; STEINDORFF, SEELE 1957: 54.

Tutmozis je vrlo smjelo odabrao klanac do Arune¹³², poručivši svojim zapovjednicima da su slobodni ići sami okolnim putem do Megida; nijedan od njih se nije suprotstavio faraonu.¹³³ Egipatska vojska je prošla klanac i domarširala do Arune u samo tri dana.¹³⁴ Tutmozis je osobno marširao na čelu kolone¹³⁵, što se nadovezuje na specifični koncept Novog Kraljevstva, „faraonajunaka“ koji će biti obrađen u narednom poglavlju.¹³⁶

Točan broj Tutmozisove vojske je nejasan i otvoren previše za spekuliranje kako bi se moglo pouzdano išta napisati na tu temu. Povjesničari koji se bave ovom tematikom često brojku postavljaju na 10,000 trupa¹³⁷ no taj broj se čini prevelikim obzirom na mnogo faktora u formuli uzdržavanja visokih populacija među kojima su geografska obilježja Egipta (pustinjska zemlja sa riječnom agrikulturom i rijetkim oazama), naprednost medicine i slično. Moguće je da je Tutmozis nadopunio redove svoje vojske iz garnizona u Gazi¹³⁸, u najmanju ruku je sigurno riješio pitanja opskrbe u Gazi ako uzmemo u obzir činjenicu da je prosječni vojnik u kasnom brončanom dobu mogao marširati do jedanaest dana u punoj vojnoj spremi¹³⁹, a već smo natuknuli da je Tutmozisov pohod do Arune trajao oko trinaest dana (deset dana do Gaze, tri dana kroz klanac).

Kad je Tutmozis izašao iz klanca pred Megido, uvidio je prvu neprijateljsku grešku – postrojili su se pred vrata grada bez ijednog pokušaja usporavanja egipatskog napretka.¹⁴⁰ Ovakav pristup je u najmanju ruku neobičan jer Tutmozisov pohod nipošto nije bio tajan; staroistočni prinčevi su znali da će Egipat reagirati invazijom na njihov neposluh.¹⁴¹ Nadalje, Megido je bio jedina logična meta egipatskom pohodu jer je vodio do ostatka pobunjenika kojima je Kadeš bio na čelu, a rute iz Egipta do Megida su bile malobrojne i dobro poznate pobunjenicima.¹⁴²

¹³² PRITCHARD 1969: 235; BREASTED 1906: 180.

¹³³ BREASTED 1906: 181; PRITCHARD 1969: 235-236; STEINDORFF, SEELE 1957: 54; MORENZ, POPKO 2010: 111

¹³⁴ STEINDORFF, SEELE 1957: 54.

¹³⁵ BREASTED 1906: 181; PRITCHARD 1969: 236.

¹³⁶ SPALINGER 2005: 101.

¹³⁷ SPALINGER 2005: 86.

¹³⁸ SPALINGER 2005: 86.

¹³⁹ SPALINGER 2005: 86.

¹⁴⁰ BREASTED 1906: 183; STEINDORFF, SEELE 1957: 54.

¹⁴¹ SPALINGER 2005: 85.

¹⁴² SPALINGER 2005: 85.

Tutmozis je smjestio svoju vojsku u utvrđeni logor ispred Megida i odlučio čekati do zore za napad na mezopotamske prinčeve.¹⁴³ U samoj bici je faraon sudjelovao na čelu vojske u pozlaćenim bojnim kolima.¹⁴⁴ Bitka je završila katastrofalno za branitelje Megida jer su im Egipćani probili redove i natjerali ih u panični bijeg.¹⁴⁵ Manje od stotinu branitelja je poginulo, a oko tristotinjak ih je bilo zarobljeno.¹⁴⁶ Pošto su vrata grada bila zatvorena i podbočena prije početka bitke, branitelje u povlačenju (među kojima je bio i princ Kadeša)¹⁴⁷ se moralo užem povlačiti do vrha zidina.¹⁴⁸ Ovaj događaj je i zabilježen na steli Armant iz Tutmozisovog vremena.¹⁴⁹

Konfederati su bili napustili cijeli svoj ratni logor ispred Megida u svom kaotičnom povlačenju, a plijen je bio toliki da su egipatski vojnici, zaluđeni veličinom ratnog plijena, odustali od proganjanja poraženog neprijatelja.¹⁵⁰ Tutmozis je osvojio 2041 konja, 191 teretnog konja i 924 bojne kočije zajedno s nebrojeno puno oružja.¹⁵¹

Unatoč uspješnom bijegu staroistočnih prinčeva, Megido nije uspio organizirati solidnu obranu pred Tutmozisovom odlučnom naletu i grad je na kraju pao u ruke Egipćana nakon sedam mjeseci opsade.¹⁵² Staroistočni prinčevi su na kraju izišli pred Tutmozisa i pali ničice pred faraonom, moleći za svoje živote i dajući zakletvu lojalnosti.¹⁵³

Unatoč taktičkoj važnosti Megida kao vratnice koja vodi prema sjeveru Palestine i do Sirije, Tutmozis nije svu svoju vojsku posvetio njegovom osvajanju.¹⁵⁴ Tijekom opsade, po uzoru

¹⁴³ PRITCHARD 1969: 236; STEINDORFF, SEELE 1957: 54; MORENZ, POPKO 2010: 111

¹⁴⁴ BREASTED 1906: 184; STEINDORFF, SEELE 1957: 54.

¹⁴⁵ PRITCHARD 1969: 236; STEINDORFF, SEELE 1957: 54; CLAYTON 1994: 110; MORENZ, POPKO 2010: 111

¹⁴⁶ STEINDORFF, SEELE 1957: 54.

¹⁴⁷ BREASTED 1906: 184; PRITCHARD 1969: 236; STEINDORFF, SEELE 1957: 54; MORENZ, POPKO 2010: 111

¹⁴⁸ BREASTED 1906: 184; STEINDORFF, SEELE 1957: 54; MORENZ, POPKO 2010: 111

¹⁴⁹ PRITCHARD 1969: 234

¹⁵⁰ BREASTED 1906: 184; STEINDORFF, SEELE 1957: 55.

¹⁵¹ BREASTED 1906: 187; PRITCHARD 1969: 237; STEINDORFF, SEELE 1957: 55; SPALINGER 2005: 90; TOMORAD 2016: 91.

¹⁵² STEINDORFF, SEELE 1957: 55; MORENZ, POPKO 2010: 111.

¹⁵³ BREASTED 1906: 186; PRITCHARD 1969: 237, STEINDORFF, SEELE 1957: 55.

¹⁵⁴ KUIPER 2011: 63.

na svog pretka Kamozea, Tutmozis je poslao drugu egipatsku vojsku preko mora na sjever Palestine kako bi zaobišao utvrđenog neprijatelja i opkolio ga s dvije strane.¹⁵⁵

Ovakvo munjevito (za to vrijeme) napredovanje je imalo za posljedicu psihološki učinak na staroistočna kraljevstva vrjedniji od bilo kakvog plijena odnesenog iz Megida: u jeku Tutmozisovog osvajanja sjevera Palestine, čak je i asirski kralj faraonu slao poklone u znak prijateljstva, darove lapis lazulija i ukrašenih asirskih lađa.¹⁵⁶ Tutmozis je svoje pobjede dao ovjekovječiti na natpisu hrama u Karnaku koji je bio popis svih osvojenih gradova¹⁵⁷ zajedno s reljefom koji prikazuje faraona kako drži sirijske prinčeve za kosu i sprema ih se zgromiti sa svojom žezlom.¹⁵⁸

1. Bitka kod Megida. Izvor: *History Bytez – Battle of Megiddo*
[<https://images.app.goo.gl/fvPj5bZPHoY1GRxQA>]

¹⁵⁵ BREASTED 1906: 190; KUIPER 2011: 63.

¹⁵⁶ BREASTED 1906: 191; STEINDORFF, SEELE 1957: 56.

¹⁵⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 56.

¹⁵⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 56.

Primjer bitke za Megido dobro ilustrira odlučnost tebanskih vladara da prodru na sjever starog istoka što je dalje moguće, namjere koje su u svojoj prirodi imperijalističke. Iako Tutmozis nije ostavio neki specifično detaljni administrativni aparat u pokorenim gradovima, ali je postavio tradiciju uprave koja je bila bazirana na vojnoj hijerarhiji u kojoj je i faraon sam odrastao.¹⁵⁹ U prijevodu, u pokorenim zemljama se od vojnih zapovjednika sve više očekivalo da obnašaju dužnosti koje nisu bile samo vojne, već i administrativne i religijske.¹⁶⁰ Do ramezidskog perioda je ovakva procedura postala protokol¹⁶¹ te su visoki vojni dužnosnici konkurirali birokratskom aparatu svojim utjecajem.¹⁶²

Pokorene narode, poput Nubijaca, se aktivno asimiliralo u egipatsku kulturu i državni aparat.¹⁶³ Sinovi plemenskih poglavica su bili slani na egipatski dvor¹⁶⁴ (kao i sirijski prinčevi)¹⁶⁵ gdje su bili obrazovani i zaposleni u egipatskoj administraciji ili u samom kraljevstvu ili kao vazali u svojim pokorenim kraljevstvima.¹⁶⁶ Također se širio i kult božanskog vladara¹⁶⁷ te su se bivše utvrde pretvarale u administrativne centre oko kojih su nicala zemljoposjednička imanja.¹⁶⁸ Vojna priroda egipatskog imperijalizma u Palestini i Siriji je vidljiva iz četiri koraka koje je vojna administracija Tutmozisa III. provodila na osvojenom području: 1) Razaranje utvrđenih gradova i raseljavanje bivših neprijatelja (kao razlog su bili navođeni davno poraženi Hiksi – Tutmozis je htio onemogućiti bilo kojem budućem mezopotamskom neprijatelju priskrbljivanje polazišne točke invazije na Egipat)¹⁶⁹, 2) Konfiskacija žita, oranica i silosa¹⁷⁰, 3) Politička prilagodba, odnosno zakletve lojalnosti poraženih faraonu i slanje ženske djece u Egipat u svrhu legitimizacije osvajača kroz brak¹⁷¹ i 4) Stalna prisutnost u obliku egipatskih garnizona u osvojenim područjima.¹⁷²

¹⁵⁹ KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 92.

¹⁶⁰ KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 92.

¹⁶¹ KUIPER 2011: 64.

¹⁶² KUIPER 2011: 64.

¹⁶³ KUIPER 2011: 64.

¹⁶⁴ KUIPER 2011: 64.

¹⁶⁵ KUIPER 2011: 63.

¹⁶⁶ KUIPER 2011: 64.

¹⁶⁷ KUIPER 2011: 64.

¹⁶⁸ KUIPER 2011: 64.

¹⁶⁹ REDFORD 2003: 256.

¹⁷⁰ REDFORD 2003: 256.

¹⁷¹ REDFORD 2003: 256.

¹⁷² REDFORD 2003: 256-257.

Tutmozis III. je poveo svega trinaest pohoda u Mezopotamiju i njegovi naponi su pretvorili Egipat u političku i vojnu velesilu na tome prostoru.¹⁷³ U bici kod Karkemiša u svome osmom pohodu je Tutmozis nakanio poraziti Kraljevstvo Mitani¹⁷⁴, ali mu je pobjeda bila uskraćena jer grad nije pao, a mitanski princ je uspio pobjeći.¹⁷⁵ Unatoč tome, Egipat pod Tutmozisovom vladavinom je projicirao svoju ratnu silu i ambicije toliko daleko da su druga moćna kraljevstva, poput hetitskog, asirskog i babilonskog obilato slali faraonu darove ne bi li osvojili njegovu naklonost i prijateljstvo.¹⁷⁶ Tutmozis je silno bogatstvo iz svojih osvajanja usmjerio u građevinske projekte i svećeničke redove.¹⁷⁷ Malo koji egipatski grad iz njegovog razdoblja je ostao lišen faraonove velikodušnosti. Od materijalnih ostataka koja svjedoče o slavnom faraonu, osim natpisa u Karnaku¹⁷⁸, postoje i četiri obeliska od crvenog granita¹⁷⁹ koji bilježe njegova osvajanja i grobnica u Dolini kraljeva.¹⁸⁰

Tutmozis je prije kraja svog života za suvladara postavio svog sina, Amenhotepa II.¹⁸¹ koji mu je bio jedino dijete od njegove supruge, Hatšepsut-Meritre¹⁸² Faraon umire u šezdeset i petoj godini života. Njegova bogata pogrebna komora, s čak 731 prikazom egipatskih božanstava¹⁸³ je bila opljačkana oko petsto godina nakon njegove smrti te su pljačkaši grobnice čak vandalizirali faraonov sarkofag i oskvrnuli njegovo mumificirano tijelo.¹⁸⁴ Čuvari nekropole su popravili štetu i ponovno sahranili faraona u kraljevske riznice gdje mu je sarkofag otkriven 1881. godine¹⁸⁵.

¹⁷³ MORENZ, POPKO: 2010: 111.

¹⁷⁴ BREASTED 1906: 202-203; KUIPER 2011: 63.

¹⁷⁵ KUIPER 2011: 63.

¹⁷⁶ BREASTED 1906: 204; KUIPER 2011: 63.

¹⁷⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 64.

¹⁷⁸ BREASTED 1906: 225.

¹⁷⁹ BREASTED 1906: 227; STEINDORFF, SEELE 1957: 64.

¹⁸⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 64.

¹⁸¹ TOMORAD 2016: 93.

¹⁸² STEINDORFF, SEELE 1957: 64.

¹⁸³ STEINDORFF, SEELE 1957: 65.

¹⁸⁴ STEINDORFF, SEELE 1957: 65.

¹⁸⁵ TOMORAD 2016: 92.

6. Karakteristike egipatske vojske i vojnih pohoda Tutmozisa III.

U prijašnjem poglavlju je spomenut fenomen „kralja junaka“ u ulozi Tutmozisa III. na njegovim pohodima. Prisutnost faraona na bojišnicama nije bila nova pojava jer je bila prakticirana od vremena rata oslobođenja od Hiksa, u naporima braće Kamozea i Ahmozea dok su koordinirali svoju kraljevsku flotilu i opsjedali Avaris. Pošto je fokus egipatske moći sve više prelazio na vojnu hijerarhiju, u kojoj je i sam faraon odrastao i bio obrazovan¹⁸⁶, samo egipatsko kraljevstvo se sve više moralo oslanjati na kraljevskog zamjenika, vizira, u domaćoj administraciji¹⁸⁷ jer je faraon najviše vremena provodio u inozemstvu, pokoravajući nove zemlje u Palestini i Siriji ili pak održavajući red u Nubiji.¹⁸⁸

Ideal kralja junaka je povezan i s egipatskim pogledom na strane zemlje, najčešće istočna kraljevstva. Egipat nije imao riječ ili frazu za „vanjsku politiku“¹⁸⁹, ali su razumjeli taj koncept i zvali ga jednostavno „vladavinom“¹⁹⁰ što nipošto nije slučajnost. U vrijeme XVIII. dinastije, faraoni su smatrali da sve zemlje izvan Egipta ionako pripadaju njima¹⁹¹, a da stranci ne znaju niti živjeti pravilno, niti koristiti svoje resurse u dobre svrhe te su dužni predati faraonu sve što on traži od njih, a u slučaju da odbiju, faraon je više nego opravdan u tome da uzme što želi vojnom silom.¹⁹²

Baš taj dio „uzimanja silom“ je tumačenje faraonove uloge koje je oblikovalo mnoge slavne kraljeve-ratnike poput Tutmozisa III. Faraon se postavlja kao častan protivnik prema stranim zemljama; mora osobno sudjelovati u borbi gdje je ona najžešća¹⁹³, kada napušta bojno polje, to nikada nije povlačenje već odlazak nakon što je pobjeda već osigurana.¹⁹⁴ Svoje bitke

¹⁸⁶ SPALINGER 2005: 101.

¹⁸⁷ SPALINGER 2005: 101.

¹⁸⁸ SPALINGER 2005: 101.

¹⁸⁹ REDFORD 2006: 328.

¹⁹⁰ REDFORD 2006: 328.

¹⁹¹ REDFORD 2006: 328-329.

¹⁹² REDFORD 2006: 329.

¹⁹³ REDFORD 2006: 329.

¹⁹⁴ REDFORD 2006: 329.

neće osvajati prijevarom niti kompliciranim taktičkim manevrima, već direktnom, silovitom ofenzivom koja će odlučno poraziti neprijatelja.¹⁹⁵

U zapisima i stelama koje se bave padom Megida imamo uvid u idealnog faraonaratnika; Tutmozis je smiren i pošten. Nije podložan strahu i odlučno provodi svoje planove, što je vidljivo u biranju opasne rute kroz klanac od Arune.¹⁹⁶ Simbolika uloge faraona kao strogog zapovjednika koji kažnjava neposluh i sramotno ponašanje, ali je u isto vrijeme pošten i ima očinski odnos prema svojim vojnicima je vidljivo i u zapisima u kojima faraon traži mišljenje i savjet od svoje vojske prije biranja rute do Megida.¹⁹⁷

Smjer razvoja egipatske vojske u vrijeme Tutmozisa III. možemo zacrtati po preferiranom smjeru egipatske ekspanzije: Palestini i Siriji. Stari istok je bio regija utvrđenih gradova i čestih političkih saveza protiv vanjskih prijetnji poput egipatskih osvajanja. Iako udaljenosti između staroistočnih gradova nisu bile velike (od Hamata do Aleppa 121 km, odnosno šest dana hodanja)¹⁹⁸, za potrebe vojske je bilo nužno održavati dobru logističku liniju, a za takav zadatak je Egipat već imao pomorsku tradiciju.¹⁹⁹ Može se, dakle, zaključiti da su u pokorenim zemljama bile tražene pošiljke drveta u svrhu izgradnje, proširenja i uzdržavanja kraljevske flotile.²⁰⁰

Hrana je bila primarni logistički problem jer su egipatske brodice bile prevožene s mora na rijeke preko volova.²⁰¹ Jedan vol je u prosjeku mogao prevoziti teret pet sati dnevno brzinom od 3.2 km/h²⁰², a većoj grupi volova je bilo potrebno otprilike 45 kg hrane dnevno za ovakav posao.²⁰³

Iako su prodori u Stari istok počeli s Tutmozisom I., a njegov unuk Tutmozis III. je poveo čak sedamnaest pohoda protiv staroistočnih gradova²⁰⁴, egipatski imperij se ondje nije

¹⁹⁵ REDFORD 2006: 329.

¹⁹⁶ SPALINGER 2005: 102.

¹⁹⁷ SPALINGER 2005: 130.

¹⁹⁸ SPALINGER 2005: 130.

¹⁹⁹ SPALINGER 2005: 130.

²⁰⁰ SPALINGER 2005: 130.

²⁰¹ SPALINGER 2005: 130.

²⁰² SPALINGER 2005: 130.

²⁰³ SPALINGER 2005: 130.

²⁰⁴ REDFORD 2003: 195.

materijalizirao u ničemu osim u sustavu resursnih deponija i garnizona²⁰⁵ kojima je glavna zadaća bila osigurati neometani protok resursa u Egipat.²⁰⁶ Uspostavljanje ovakvog sustava kolonijalne eksploatacije vjerojatno nije bila nuspojava u namjerama Tutmozisa III. jer, unatoč njegovim fantastičnim uspjesima, pohodi koje je započinjao gotovo na godišnjoj bazi su imale krajnje negativan efekt na domaću ekonomiju i stanovništvo.²⁰⁷

Egipat je mogao podupirati veliko stanovništvo zbog karakteristika svoje lokacije, odnosno zbog razvijene poljoprivrede no razvoj tehnologije je bio uvelike usporen oskudicom prirodnih resursa poput metala i drva. Egipat je potrebne sirovine dobivao gotovo isključivo vojnim ekspedicijama protiv svojih bogatih susjeda poput Nubije, nezavisnih staroistočnih gradova i Kraljevstva Mitani. Pohodi Tutmozisa III. su slabili Egipat svojim krajnje niskim standardima regrutacije vojnika, od upravitelja do seljaka.²⁰⁸ Odsutnost velikog broja ovih individualaca je usporilo rast poljoprivrede i građevinskih projekata.²⁰⁹

Resursi koje su Egipćani slali iz svojih staroistočnih luka natrag u domovinu su uglavnom bili izrazito jednostavne prirode i potrebni za malo više od preživljavanja. U to spadaju kruh, maslinovo ulje, voće, žito i drvo.²¹⁰ Unatoč tome, postojala je i potreba za luksuznom robom poput tamjana, meda i vina²¹¹ što je vidljivo po egipatskim popisima proizvodnje u lučkim gradovima²¹² i pismima iz Amarne (iz razdoblja Amenhotepa III. i Amenhotepa IV.).²¹³

Ratni pohodi su također bili jedina metoda stjecanja velikog broja konja i bojnih kola koja su bila kritičan dio vojske Novog kraljevstva.²¹⁴ Egipat sa svojom poljoprivredom nije mogao uzgajati konje toliko velikom broju koliko je bilo potrebno za ratovanje, a sirovine koje su imale su bile korištene za lokalnu proizvodnju lukova, mačeva, kopalja i oklopa²¹⁵ te je bilo lakše bojna kola jednostavno uvoziti iz osvojenih staroistočnih gradova.²¹⁶

²⁰⁵ REDFORD 2003: 195.

²⁰⁶ REDFORD 2003: 195.

²⁰⁷ REDFORD 2003: 195.

²⁰⁸ REDFORD 2003: 195-196.

²⁰⁹ REDFORD 2003: 195.

²¹⁰ SPALINGER 2005: 132.

²¹¹ SPALINGER 2005: 132.

²¹² SPALINGER 2005: 132.

²¹³ SPALINGER 2005: 132.

²¹⁴ SPALINGER 2005: 133.

²¹⁵ SPALINGER 2005: 133.

²¹⁶ SPALINGER 2005: 133.

Prosječne brojke trupa koje su sudjelovale u ekspedicijama u Stari istok su bilo gdje između 2000 i 5000 vojnika.²¹⁷ Tutmozis III. je najvjerojatnije pribavljao svoje vojnike pretežito iz područja Delte koja je mogla poduprijeti veći broj stanovništva.²¹⁸ Zbog vrbovanja gotovo bilo koga u egipatsku, ona je u vrijeme Tutmozisa III. bila u tranzicijskoj fazi u pravu profesionalnu, stajaću vojsku koja je iskustvo stjecala u sedamnaest faraonovih pohoda.²¹⁹

Dio uspješnosti dugačkih pohoda daleko od Egipta u srce moći staroistočnih kraljevstava se treba pripisati i naprednosti staroegipatske medicine. Egipatski pragmatični duh je predvidio i osigurao solidnu logističku podršku svojoj vojsci i efikasnu metodu administracije pokorenih staroistočnih gradova u svrhu crpljenja njihovog bogatstva te, pošto su štedljivi sa svim resursima, poglavito vojnicima, se da zaključiti da je medicina odigrala ključnu ulogu u očuvanju istih. Najvažnije je napomenuti da su Egipćani savladali liječenje svih bolesti i poteškoća koje su se lako pojavljivale u vojsci koja je u pokretu: zaraza probavnog trakta od nečiste vode²²⁰, parazita probavnog sustava²²¹, oteklina²²², bola u mišićima²²³, vrućice²²⁴ te upale uha, oka i usta.²²⁵ Od kirurških zahvata su bile poznate metode pravilnog čišćenja i previjanja rana²²⁶ te namještanja slomljenih kostiju i njihovog pravilnog zarastanja.²²⁷

Neuspostavljanje „imperijalizma“ s cijelom kolonijalnom administracijom i infrastrukturom, kako shvaćamo iz suvremenije povijesti, nije moralo značiti neku vojnu slabost Tutmozisa III. ako pomnije pogledamo tadašnju situaciju. Egipatski problemi s opskrbom i regrutacijom su već napomenuti te se može sastaviti slučaj da su vojne ekspedicije s ciljem pljačkanja ekonomski najsigurnija vojna akcija za agresore. Ako uzmemo u obzir to da u kasnom brončanom dobu nije postojala neka napredna metoda izviđanja ili špijunaže²²⁸, ekspediciju u općem pohodu se moglo poraziti ekonomski bez isukanog mača ili ispaljene strijele; metodom

²¹⁷ REDFORD 2003: 196; SPALINGER 2005: 36.

²¹⁸ REDFORD 2003: 196.

²¹⁹ REDFORD 2003: 197.

²²⁰ DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²¹ DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²² DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²³ DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²⁴ DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²⁵ DAWSON 1927: 280; RANKE 1933: 242.

²²⁶ DAWSON 1927: 281; RANKE 1933: 246.

²²⁷ DAWSON 1927: 281.

²²⁸ REDFORD 2003: 198.

„spaljene zemlje“ se ekspediciji moglo uskratiti resurse potrebne za njeno samo održavanje²²⁹, a izbjegavanjem sukoba nakon toga bi se pustilo da vrijeme radi protiv osvajača preko napuštenih plantaža i oranica zbog tisuća poljoprivrednika koji su bili vrbovani u rat²³⁰ - ranjivost koju je Egipat posjedovao mnogo više nego bilo koji palestinski ili sirijski grad.

Tutmozis III. je stoga prilagodio svoju ratnu strategiju ne na invaziju opće karakteristike gdje bi se u osvojenim područjima uložilo resurse u izgradnju carske infrastrukture, već na „ciljani marš“²³¹, na metu koju neprijatelj ne bi mogao ignorirati ili napustiti, poput Megida. Znajući za razdijeljenost staroistočnih prinčeva, Tutmozis je mogao povesti manju ekspedicijsku silu²³² i tako ublažiti ekonomski udar na svoje kraljevstvo.

Realnost ove situacije nije bila poznata samo Tutmozisu te su neki njegovi neprijatelji također logično zaključili slabosti faraonovih posjeda i izbjegli egipatski jaram. Alalakh, Tunip, Kadeš i Qatna, sve utvrđeni gradovi, su izdržali prolazak Egipćana iza svojih zidina²³³, znajući da si faraon ne može priuštiti vremensku investiciju dugotrajne opsade.²³⁴ Unatoč tvrdnjama egipatskih pisara iz Tutmozisovog vremena da su neki od ovih gradova pali²³⁵, realnost je drugačija. Istina je da su neki od navedenih gradova poslali faraonu darove (egipatski *inu*), ali za krajnji pad grada je bilo potrebno zadovoljiti nekoliko uvjeta koje je Tutmozis III. sam postavio: proskineza od strane princa ili kralja, traženje milosti od faraona („dopuštenje za dah“), prisega lojalnosti i slanje talaca u Egipat.²³⁶

Kada se uzmu sve ove činjenice u obzir, moguće je doći do nekoliko temeljnih zaključaka o egipatskoj vojsci i pohodima u Aziju. Pohodi su bili ključni za stjecanje iskustva egipatske vojske koja se polako počela transformirati u stajaću, profesionalnu silu. Slaba ekonomska i tehnološka situacija samog Egipta je bila Ahilova peta u egipatskim osvajanjima jer bi veći poraz značio ekonomsku katastrofu, a ograničenja koja su proizlazila iz ove situacije su dosta ograničila sposobnost projekcije vojne sile u Aziju. Unatoč stelama i zapisima koja veličaju trojicu Tutmozisa u proširenju egipatskog teritorija, realnost je bila ta da je svaki pohod zapravo

²²⁹ REDFORD 2003: 198.

²³⁰ REDFORD 2003: 198.

²³¹ REDFORD 2003: 198.

²³² REDFORD 2003: 198.

²³³ REDFORD 2003: 198.

²³⁴ REDFORD 2003: 199.

²³⁵ SPALINGER 2005: 114-115.

²³⁶ REDFORD 2003: 199.

balansirao deficit između ekonomskog uloga Egipta u vojnu ekspediciju i sve većim potrebama vojnih ekspedicija koje su prodirale u Aziju, odnosno stvoren je začarani krug gdje su rast i razvoj Egipta ovisili o vojnim ekspedicijama koje su ovisile o ratnom plijenu, a kako se vojska povećavala tako su rasle i njezine potrebe proširenja i uzdržavanja.

7. Društveni karakter egipatske vojske u vrijeme XVIII. dinastije

Egipatsko društvo perioda Novog kraljevstva je svoju transformaciju najviše dugovalo zapanjujuće brzom rastu Egipta iz izoliranog kraljevstva u pravo carstvo starog istoka²³⁷ što je bilo postignuto u kratkih sedamdeset godina nakon istjerivanja Hiksa iz delte Nila.²³⁸ U vrijeme između vladavina Tutmozisa III. i njegovog praunuka, Amenhotepa III., egipatski teritorij je imao najveći obujam u svojoj povijesti²³⁹ i bogatstvo dostojno carstva.²⁴⁰ S profesionalizacijom egipatske vojske dolazi i potreba za restrukturiranjem njezinih starih hijerarhija²⁴¹, a taj učinak se kasnije počeo širiti i na druge dijelove egipatskog društva. U vojsci su uvedene mnoge nove titule i pozicije, naprimjer maršal, feldmaršal, gospodar štala (u praksi administracijska funkcija), prvi časnik bojnih kola i vozač bojnih kola.²⁴² Tradicija spajanja vladajućih slojeva s vojskom proizlazi iz ranije spomenute kraljevske flotile iz perioda Srednjeg kraljevstva u kojima su služili prinčevi prijestolonasljednici.²⁴³ Pošto su mladi vladari, kasnije faraoni, provodili više vremena izvan domovine ratujući²⁴⁴, logično je da su premjestili administracijski aparat s dvora u vojsku. Ovo nipošto nije značilo da je stara birokracija bila raspuštena ili prestala postojati, ali je njezin posao postao kompliciraniji zbog faraonovog čestog odsustva i rasipanjem moći zbog dolaska tri nove administracijske funkcije koje su rasle u autoritetu i moći i čak imale nasljedna prava²⁴⁵: pisar, vojnik i svećenik.²⁴⁶ U pogledu na populaciju, egipatski ekspanzionizam nije mnogo

²³⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 82.

²³⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 82.

²³⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 82.

²⁴⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 82.

²⁴¹ SPALINGER 2005: 70.

²⁴² SPALINGER 2005: 70.

²⁴³ SPALINGER 2005: 71.

²⁴⁴ SPALINGER 2005: 71.

²⁴⁵ REDFORD 1999: 63.

²⁴⁶ REDFORD 1999: 63.

promijenio u životu seljaka. Oni su se i dalje bavili poljoprivredom pod nadzorom državnih administratora²⁴⁷ i bili su dostupniji vrbovanju u vojsku zbog nove demografske grupe koja je počela rapidno pristizati u Egipat u jeku azijskih pohoda vladara XVIII. dinastije – ratnih zarobljenika.²⁴⁸ Bivši neprijatelji Egipta su bili registrirani, žigosani²⁴⁹ i dodjeljivani farmama, skladištima i krojačnicama kao robovska radna snaga.²⁵⁰ Egipatski prodor u Aziju je također otvorio vrata mnogim stranim obrtnicima i trgovcima²⁵¹ koji su imali i svoju rezidencijsku četvrt u Memfisu i Tebi²⁵², a kontakt s njima je uveo mnoge strane riječi u egipatski jezik.²⁵³

Utjecaj vojske na razvoj administracijskog aparata nije neobičan obzirom na prirodu vanjske politike Egipta prema svojim susjedima. Časnici pohoda u Nubiju ili Palestinu²⁵⁴ bi često bili ostavljeni u osvojenim područjima kao administratori jednostavno zato što su bili najkvalificiraniji ljudi za tu poziciju. Tradicija prebacivanja starih ratnika i časnika u civilnu birokraciju će potrajati skroz do Ramesidskog perioda.²⁵⁵ Povijesni primjer ovakvog individualca imamo u biografiji Minmozea²⁵⁶, časnika u vojsci Tutmozisa III. koji je kasnije u životu postao upravitelj i nadglednik graditeljskih projekata.²⁵⁷

Fenomen koji se može promotriti u rastu egipatske vojske i uspješnih osvajanja vladara XVIII. dinastije je ne nastajanje bilo kakvog ratničkog društva ili vojne kaste.²⁵⁸ Civilni i vojni sektori su bili usko povezani čak i u vrijeme Tutmozisa III.²⁵⁹ Dualnost vojnih i civilnih dužnosti časnika vojske je već spomenuta i mogla bi se ubrojiti kao faktor usporavanja formiranja vojne kaste, ali možemo mu pribrojiti i druge okolnosti. Prva je realno nepostojanje utjecajnog plemstva.²⁶⁰ Postojale su utjecajne i bogate zemljoposjedničke obitelji²⁶¹, ali njihova imanja nisu bila ni blizu tome da nagrizaju faraonovu vlast. Tradicionalno je kroz povijest plemstvo bilo

²⁴⁷ REDFORD 1999: 63.

²⁴⁸ REDFORD 1999: 63.

²⁴⁹ REDFORD 1999: 63.

²⁵⁰ REDFORD 1999: 63.

²⁵¹ REDFORD 1999: 63.

²⁵² REDFORD 1999: 63.

²⁵³ REDFORD 1999: 63.

²⁵⁴ SPALINGER 2005: 71.

²⁵⁵ SPALINGER 2005: 71.

²⁵⁶ SPALINGER 2005: 71.

²⁵⁷ SPALINGER 2005: 71.

²⁵⁸ SPALINGER 2005: 73.

²⁵⁹ SPALINGER 2005: 73.

²⁶⁰ SPALINGER 2005: 72.

²⁶¹ SPALINGER 2005: 72.

društveni sloj zadužen za ratovanje. Za formiranje vojne kaste je potrebno neko izvorno okruženje ekskluzivnosti. Egipat je posjedovao takvo okruženje u obliku kraljevske flotile²⁶², ali njezin prestiž i važnost su bili narušeni u ratu oslobođenja od Hiksa i narednim azijskim pohodima s prelaskom fokusa na konjicu i bojna kola.²⁶³

U formiranju identiteta neke grupe je ključan princip razlikovanja od drugih grupa – podjela na „mi i oni.“ U drugim antičkim društvima je često postojao jaz između vojske i stanovništva, ali u Novom kraljevstvu je takav jaz skroz odsutan zbog egipatskog iskustva s Hiksima²⁶⁴ i protonacionalističkog karaktera Kamozea i njegovih nasljednika.²⁶⁵ Pošto je seljaštvo, administracija i vojska isprepletena u gotovo svim aspektima života i ujedinjena oko faraona, jedini jaz koji osjećaju je prema strancima, poglavito Nubijcima i azijskim narodima.²⁶⁶ Ova neobična karakteristika je dovela do visoko kohezivnog društva, a za posljedicu je imala usporavanje razvoja, profesionalizacije i odvajanja vojske kao zasebne sfere egipatskog društva.

8. Egipatska vanjska politika u vrijeme nasljednika Tutmozisa III.

Tutmozisa III. je naslijedio njegov sin, Amenhotep II. kojeg povijest često karakterizira negativno kao barbarskog vladara.²⁶⁷ Amenhotep II. je bio jedan od prvih egipatskih faraona koji je odrastao s konjima²⁶⁸ i pokazao se kao vješt jahač.²⁶⁹ Tutmozis III. je za sina bio isplanirao obrazovanje koje bi ga pretvorilo u sposobnog ratnika²⁷⁰ te je princ imao sposobne učitelje za lov, streličarstvo i atletiku.²⁷¹ Još i prije očeve smrti, Amenhotep II. je poveo pohod protiv Kadeša gdje su se ponovno sukobili interesi Egipta i Kraljevstva Mitani.²⁷² Nakon pobjede, Amenhotep

²⁶² SPALINGER 2005: 72.

²⁶³ SPALINGER 2005: 72.

²⁶⁴ SPALINGER 2005: 74.

²⁶⁵ SPALINGER 2005: 74.

²⁶⁶ SPALINGER 2005: 74.

²⁶⁷ CLAYTON 1994: 112; RICE 1999: 14-15.

²⁶⁸ RICE 1999: 14.

²⁶⁹ RICE 1999: 14.

²⁷⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 67.

²⁷¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 67.

²⁷² PRITCHARD 1969: 245; KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 93.

II. je ubio sedmoricu odbjeglih sirijskih prinčeva²⁷³ te dao njihova tijela pribiti na zidove Tebe i Napate²⁷⁴, čin koji je pomogao stvoriti njegov imidž barbarskog ratnika. Detalji ovog pohoda su nam slabo poznati jer po zapisima koje posjedujemo se ne da odrediti niti kako je Amenhotep doputovao do Kadeša. Je li išao lađom do Palestine kao njegovi preci ili je marširao kroz Palestinu kopnom, usput povećavajući svoju vojsku iz lokalnih garnizona?²⁷⁵ U svakom slučaju, činjenica da je egipatski vojni front pomaknut sve do Kadeša govori mnogo o uspjehu Tutmozisa III. u uspostavljanju trajne granice Egipta na sjeveru. Amenhotep II. nije mnogo mijenjao svoj pristup u odnosu na svoje pretke te je pohod imao dvostruku svrhu u gušenju ustanka i slanju resursa natrag u domovinu; konji, bojna kola, uzde, oklop, lukovi i strijele i oko 550 *maryannu* plaćenika.²⁷⁶ Već je prije u radu bila spomenuta pragmatična priroda egipatskog mentaliteta te su bivši neprijatelji smatrani resursom vrijednim spašavanja i asimilacije u šire egipatsko društvo. Ovaj argument je pojačan drugim zapisima o Amenhotepovom „ratnom plijenu“ u kojemu je faraon u Egipat odveo i supruge *maryannu* ratnika²⁷⁷ pa čak i oko dvjesto sedamdeset pjevačica iz Kanaana zajedno s njihovim instrumentima!²⁷⁸ U svome pohodu, faraon je također uhvatio i zatočio izaslanika Kraljevstva Mitani i odveo ga natrag u Egipat na svojim bojnim kolima²⁷⁹, najvjerojatnije kao uvredu mitanskom kralju.

Drugi pohod Amenhotepa je još slabije pokriven izvorima nego prvi, ali ponovno se radi o pohodu na Aziju, ovaj puta u Palestinu.²⁸⁰ Radilo se o novom protuegipatskom savezu palestinskih gradova koje je Amenhotep brzo ugušio i iz njih odnio golem plijen u zarobljenicima, čak preko 89,600 ljudi.²⁸¹ Pobunjenike iz pokretača ustanka, Iterana i Migdol-yuna²⁸², je Amenhotep stavio u dva jarka gdje su bili spaljeni živi²⁸³ dok je faraon sam držao stražu nad ovom okrutnom egzekucijom.²⁸⁴ Nakon ovih pohoda, stabilnost je bila ponovno

²⁷³ BREASTED 1906: 304, 313.

²⁷⁴ BREASTED 1906: 305, 313; KUIPER 2011: 64.

²⁷⁵ PRITCHARD 1969: 245-246; SPALINGER 2005: 140.

²⁷⁶ SPALINGER 2005: 140-141.

²⁷⁷ PRITCHARD 1969: 246; SPALINGER 2005: 141.

²⁷⁸ SPALINGER 2005: 141.

²⁷⁹ PRITCHARD 1969: 246; STEINDORFF, SEELE 1957: 70; SPALINGER 2005: 140-141.

²⁸⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 70.

²⁸¹ PRITCHARD 1969: 247; STEINDORFF, SEELE 1957: 70.

²⁸² PRITCHARD 1969: 247; STEINDORFF, SEELE 1957: 70.

²⁸³ PRITCHARD 1969: 247; SPALINGER 2005: 141.

²⁸⁴ PRITCHARD 1969: 247; STEINDORFF, SEELE 1957: 70.

uspostavljena na egipatskom teritoriju te je zadnjih dvadesetak godina Amenhotepove vladavine provedeno u relativnom miru.²⁸⁵

Amenhotepa II. je naslijedio njegov sin, Tutmozis IV. koji je vladao samo deset kratkih godina (1400. – 1390. g. pr. Kr.)²⁸⁶, ali važno je napomenuti njegov uspjeh u sklapanju savezništva s mitanskim kraljem, Artatomom²⁸⁷ kroz politički brak s njegovom kćeri.²⁸⁸ Zabilježen je samo jedan ratni pohod Tutmozisa IV. u Nubiju u osmoj godini njegove vladavine koji je bio uspješan i samo nekolicina manjih ekspedicija u Siriju.²⁸⁹ Tutmozis IV. je još i poznat po pripovijesti o njegovom nasljeđivanju koja je zabilježena na „steli snova.“²⁹⁰ Prema steli, mladi Tutmozis se nakon lova na lavove i gazele otišao odmoriti u sjeni sfinge koja je bila napola pokrivena pustinjskim pijeskom.²⁹¹ U snovima mu se ukazao bog Re-Harakhte²⁹² koji je princu rekao će sigurno postati faraon ako uspije sfingu očistiti od pijeska.²⁹³ Tutmozis je, naravno, uspio sfingu iskopati i postao je faraon. U širem pogledu njegove kratke vladavine, tona stele snova i činjenice da ju je sam Tutmozis IV. dao postaviti na sfingu kod Memfisa²⁹⁴ moguće je da Tutmozis IV. nije bio jedini nasljednik Amenhotepa II., da je naslijedio svog brata ne baš skroz legitimno i da je postavio stelu kao propagandni predmet koji bi skepticima „dokazao“ da je njegova vladavina božanski mandat.

Novo razdoblje prosperiteta i mira koje su donijeli vojni uspjesi očeva XVIII. dinastije je došao do punog izražaja kroz vladavinu nasljednika Tutmozisa IV., Amenhotepa III. Za razliku od svog oca, Amenhotep je imao dugu vladavinu, čak trideset i osam godina.²⁹⁵ Pošto je bio Tutmozisov sin, postoji mogućnost da mu je majka bila kćer mitanskog kralja Artatame što bi Amenhotepa III. činilo prvim faraonom miješanog porijekla, ali ta teorija nije nikad dokazana.²⁹⁶

²⁸⁵ CLAYTON 1994: 113.

²⁸⁶ RICE 1999: 205; KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 94.

²⁸⁷ KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 94.

²⁸⁸ KUIPER 2011: 64; TOMORAD 2016: 94.

²⁸⁹ BREASTED 1906: 328-329; STEINDORFF, SEELE 1957: 71; CLAYTON 1994: 114.

²⁹⁰ CLAYTON 1994: 114.

²⁹¹ BREASTED 1906: 322; STEINDORFF, SEELE 1957: 71; CLAYTON 1994: 114.

²⁹² CLAYTON 1994: 114.

²⁹³ BREASTED 1906: 323-324; CLAYTON 1994: 114.

²⁹⁴ STEINDORFF, SEELE 1957: 71.

²⁹⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 72; TOMORAD 2016: 94.

²⁹⁶ CLAYTON 1994: 115.

Zvan i Amenhotep Veličanstveni²⁹⁷, bio je vrstan diplomat i veliki ljubitelj graditeljskih projekata.²⁹⁸ Održavao je dobre odnose sa svojim sjevernim susjedima i uveo mir među palestinske vazale egipatskog carstva.²⁹⁹ U pogledu na važnost za istraživanje vojne povijesti Novog kraljevstva, njegov prinos je bio minimalan; jedan pohod u Kuš³⁰⁰ i nastavak prodiranja visokih vojnih dužnosnika u državnu administraciju³⁰¹ od kojih je najpoznatiji bio faraonov imenjак, pisar Amenhotep³⁰² čija je akademska karijera bila pamćena do Ptolemejskog perioda.³⁰³ Iako nije bio vojni inovator poput braće Ahmozea i Kamozea ili veliki osvajač poput Tutmozisa III., Amenhotep III. je ipak važan igrač u vojnoj povijesti Egipta. U uvodu je bila postavljena teza da sukob proizlazi iz sposobnosti i nesposobnosti projiciranja vojne sile. Egipat u vrijeme Amenhotepa III. nije svojim susjedima više odavao sliku agresivnog carstva kakvu su stekli kroz rane faraone XVIII. dinastije. Nadalje, Amenhotep III. se zanimao za naročito opasne religiozne teme poput božanske prirode vladara³⁰⁴ što je kulminiralo pojavom kulta Atona i vladavinom jednog od najkontroverznijih faraona u egipatskog povijesti.³⁰⁵

Amenhotepa III. nasljeđuje Amenhotep IV., sin kojeg mu je rodila kraljica Tiy.³⁰⁶ Amenhotep IV. je fascinanta povijesna osoba po svojom zamislima i religijskim reformama, ali detaljni opis njegovog života i unutarnje politike je primjereniji radu koji se bavi istraživanjem religija i kultova Novog kraljevstva. Unatoč tome, kratak pregled njegove vladavine nije suvišan jer daje uvid u fazu slabljenja Novog kraljevstva kojemu su glavni uzroci veliki prosperitet, manjak vanjskih prijatelja koje bi ujedinile kraljevstvo i dolazak slabih vladara.

Amenhotep IV. je vladao samo dvanaest godina³⁰⁷, a u petoj godini svoje vladavine je promijenio svoje ime u Akhenaten³⁰⁸ ili Ehnaton³⁰⁹ („sluga Atonov“, „onaj koji je koristan

²⁹⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 72; RICE 1999: 15.

²⁹⁸ RICE 1999: 15; KUIPER 2011: 66-67; TOMORAD 2016: 94.

²⁹⁹ KUIPER 2011: 67; TOMORAD 2016: 94.

³⁰⁰ BREASTED 1906: 334-336; STEINDORFF, SEELE 1957: 72.

³⁰¹ KUIPER 2011: 67.

³⁰² KUIPER 2011: 67; TOMORAD 2016: 94.

³⁰³ KUIPER 2011: 67.

³⁰⁴ RICE 1999: 15.

³⁰⁵ RICE 1999: 15.

³⁰⁶ BREASTED 1906: 345; CLAYTON 1994: 120.

³⁰⁷ RICE 1999: 5.

³⁰⁸ RICE 1999: 5; KUIPER 2011: 68

³⁰⁹ TOMORAD 2016: 95.

Atonu“).³¹⁰ Početak njegovih graditeljskih projekata je zabilježen na teško oštećenoj steli Amenhotepa IV. iz Gebel Silsile na kojoj su prikazani faraon i bog Aton kako započinju pripreme za izgradnju Karnaka.³¹¹ Ehnaton premješta prijestolnicu u Amarnu³¹² te njegova opčinjenost Atonovim kultom pogoršava stanje u egipatskoj vanjskoj politici jer gotovo nikakva pozornost niti materijalna asistencija nisu pruženi egipatskim zastupnicima u zapadnoj Aziji³¹³ gdje je situacija postajala kritična.³¹⁴ Ne obazirući se na takvo stanje u egipatskim posjedima, Ehnaton čak i proglašava nove poreze hramova i egipatskih pokrajina za uzdržavanje svog novog kulta.³¹⁵ Ehnatonova religijska reforma nije bilo „pronalaženje“ novog boga egipatskog panteona već izdvajanje jednog aspekta boga Ra, Atona.³¹⁶ Aton je bio oslobođen svoje uloge i pozicije u egipatskoj mitologiji i postavljen kao vrhovni bog i dobročinitelj svih naroda na zemlji.³¹⁷ Ehnatonova kulturna revolucija je uključivala zabranu kulta Amona³¹⁸, mijenjanje umjetničkog stila egipatskih ilustracija i freska u više naturalističke izražaje³¹⁹ i djela poezije poput „Himne Atonu“ koju je sam napisao.³²⁰

U pogledu na vojnu povijest, Ehnatonova vladavina je problematična iz mnogo razloga. Objedinila je sve elemente koji su ključni u slabljenju moćne države. Napuštanje osobne vladavine nad državnim aparatom, prestanak uvođenja novih slojeva vojne birokracije koja je proizlazila iz faraonovog unutarnjeg kruga i narušavanje društvene kohezije napuštanjem bogova koje su štovali njegovi preci (predanost Tutmozisa III. kultu Amona). U Siriji se događala promjena u ravnoteži moći s opadanjem utjecaja Kraljevstva Mitani³²¹ što je koristilo Hetitima.³²² Ehnaton je bio oženjen s kraljicom Nefertiti s kojom je imao šest kćeri³²³ te je njegov nasljednik

³¹⁰ KUIPER 2011: 68.

³¹¹ MURNANE 1995: 29-30; BREASTED 1906: 382

³¹² STEINDORFF, SEELE 1957: 81; RICE 1999: 5.

³¹³ STEINDORFF, SEELE 1957: 81; RICE 1999: 5.

³¹⁴ STEINDORFF, SEELE 1957: 81; RICE 1999: 5.

³¹⁵ MURNANE 1995: 30; TOMORAD 2016: 95.

³¹⁶ KUIPER 2011: 69.

³¹⁷ KUIPER 2011: 69.

³¹⁸ CLAYTON 1994: 122.

³¹⁹ RICE 1999: 5.

³²⁰ CLAYTON 1994: 123; TOMORAD 2016: 95.

³²¹ KUIPER 2011: 70; TOMORAD 2016: 95.

³²² KUIPER 2011: 70; TOMORAD 2016: 95.

³²³ KUIPER 2011: 70.

trebao biti muškarac koji bi oženio jednu od njegovih kćeri pošto je njegov prvi nasljednik, Semenkhare, umro samo par mjeseci nakon faraona.³²⁴

Tutankhamon je naslijedio Semenkharea kroz brak s Ehnatovom trećom kćeri, Ankhesenpaaten.³²⁵ Jako malo detalja je dostupno o Tutankhamonovom životu, poglavito jer spada u grupu vladara koje kasniji egipatski kroničari nisu uopće niti popisali u kraljevsku kronologiju XVIII. dinastije.³²⁶ Pisari Abidosa i Karnaka³²⁷ su zapravo preskočili cijeli period „kraljeva Amarne“ tako da nitko nije popisao između Amenhotepa III. Veličanstvenog i Horemheba.³²⁸ Tutankhamon je naslijedio nezavidno državno stanje i to samo s devet godina.³²⁹ Iako je bio odgojen u Amarni³³⁰, prijestolnica je bila premještena natrag u Memfis³³¹, a kult Atona zabranjen.³³² Ove odluke su najvjerojatnije bile donesene od strane Tutankhamonovih mentora iz redova Amonovog svećenstva.³³³ Tutankhamonovo javno odricanje kulta Atona i donošenje protuatonskih mjera su zabilježeni na steli crvenog granita pronađenoj u Karnaku 1905. godine.³³⁴ Unatoč početku ovih protumjera za suzbijanje dekadencije koje su donijele Ehnatonove reforme, bilo je potrebno puno više vremena za oporavak Egipta, činjenica koje nije bila nepoznata regentu Ayu i generalu Horemhebu.³³⁵

Nakon Tutankhamonove smrti oko 1323. g. pr. Kr.³³⁶, koja je označila definitivni kraj XVIII. dinastije, na vlast dolaze Ay i Horemheb³³⁷, a njihove vladavine su preludij u Ramesidski period. Ay je u vrijeme Tutankhamonove smrti bio već jako star čovjek te je umro nakon samo četiri godine vladavine.³³⁸ Unatoč njegovoj kratkoj vladavini, postoji dokaz da se u njegovo vrijeme prestao štovati jedino Aton, jer je na Ayovoj steli prikazan faraon kako prinosi žrtvu

³²⁴ CLAYTON 1994: 126.

³²⁵ KUIPER 2011: 70; TOMORAD 2016: 99.

³²⁶ CLAYTON 1994: 128.

³²⁷ CLAYTON 1994: 128.

³²⁸ CLAYTON 1994: 128.

³²⁹ RICE 1999: 209.

³³⁰ CLAYTON 1994: 129.

³³¹ CLAYTON 1994: 129.

³³² MURNANE 1995: 212; RICE 1999: 209.

³³³ BREASTED 1906: 420; RICE 1999: 209.

³³⁴ MURNANE 1995: 212.

³³⁵ CLAYTON 1994: 128-129.

³³⁶ KUIPER 2011: 72; TOMORAD 2016: 100.

³³⁷ TOMORAD 2016: 100.

³³⁸ CLAYTON 1994: 136; RICE 1999: 31.

božici Hator.³³⁹ Aya nasljeđuje general Horemheb čija je vladavina trajala dvadeset i sedam godina.³⁴⁰ Horemheb je bio vodio pohode u Siriju i Nubiju u Tutankhamnovo ime s ciljem povratka bar dijela izgubljenog teritorija.³⁴¹ Horemhebove reforme i unutarnja politika su bile fokusirane na poništavanje Ehnatonovih i na nastavak tradicija tebanskih vladara. Dao je demontirati Ehnatonove spomenike i njihove kamene blokove poslao u Karnak i Luksor.³⁴² Sastavio je novu birokraciju birajući službenike iz redova vojske po uzoru na tebanske vladare.³⁴³ Iako je bio naklon Amonovom svećenstvu, ograničio je njihov utjecaj birajući svećenike iz svoje vojske na važne pozicije.³⁴⁴ Reformom sudstva i uvođenjem kraljevske policije se borio protiv korupcije na dvoru.³⁴⁵

O Horemhebovim vojnim pohodima postoji jako malo zapisa. Iz onoga što je dostupno povjesničarima se da sastaviti slika o dva pohoda, jedan na sjever, a jedan na jug.³⁴⁶ Izvori koji svjedoče Horemhebovim ratovima su popisi imena³⁴⁷, po uzoru na tebanske vladare koji su popisivali svoj ratni plijen, osvojene gradove i važne ratne zarobljenike. Sačuvan je i prikaz Horemheba kako pred bogove Amona, Mut i Khonse dovodi tri reda zarobljenika³⁴⁸, koji po svome izgledu i odjeći izgledaju kao Azijati.³⁴⁹ Horemhebov pohod na jug u Punt³⁵⁰ nije bio osvajačke prirode jer je na faraonovim stupovima u Karnaku³⁵¹ uklesana ceremonija gdje Horemheb prima darove od poglavica Punta³⁵², a inskripcija prenosi njihovu molbu faraonu „za dah“³⁵³, odnosno nudi se pakt o voljnom vazalstvu umjesto pokoravanja vojnom silom.

Horemhebova vladavina je, dakle, bila fokusirana na niz unutarnjih reformi kojima se htjelo prvo povratiti stabilnost kraljevstvu, a nakon toga ponovno okrenuti pozornost na jug i

³³⁹ BREASTED 1906: 428

³⁴⁰ KUIPER 2011: 72; BRYCE 2005: 221.

³⁴¹ PRITCHARD 1969: 251; MURNANE 1995: 227; RICE 1999: 70; TOMORAD 2016: 100.

³⁴² KUIPER 2011: 72.

³⁴³ KUIPER 2011: 72.

³⁴⁴ CLAYTON 1994: 137.

³⁴⁵ KUIPER 2011: 72.

³⁴⁶ BREASTED 1906: 20.

³⁴⁷ BREASTED 1906: 20.

³⁴⁸ BREASTED 1906: 20; MURNANE 1995: 227.

³⁴⁹ BREASTED 1906: 20.

³⁵⁰ BREASTED 1906: 20-21.

³⁵¹ BREASTED 1906: 20-21.

³⁵² BREASTED 1906: 21.

³⁵³ BREASTED 1906: 21.

sjever. U određenom pogledu, Horemheb se ne razlikuje toliko od Sekenerea II. Taa koji je također svojim radnjama Egipat iz perioda slabosti postavio na put moćnog kraljevstva.

9. Karakteristike egipatske vojske i vojnih pohoda u Ramesidskom periodu

Egipatske težnje prema Palestini i Siriji su konstanta koja je definirala cijelu vojnu povijest Novog kraljevstva te se i vojska razvijala po uzoru na taj višestoljetni politički nacrt. Kopnena vojska se pred kraj XVIII. i početkom XIX. dinastije opet počela restrukturirati, ovaj put na uloge; jedan dio za vojne pohode u inozemstvu, a drugi dio za garnizone u osvojenim gradovima.³⁵⁴ Redoviti nemiri u Siriji i Palestini su doveli do uvođenja vojne pošte čija je glavna svrha bila obavijestiti dvor u Egiptu o provalama neprijateljskih država na njihov prostor ili na osnivanje protuegipatskih političkih saveza.³⁵⁵ U pogledu na vrijeme koje je bilo potrebno da se obavijest složi, pošalje, stigne do dvora pa da dvor donese odluku o protumjeri i realizira se, vojna pošta možda ne zvuči kao impresivna institucija po današnjim mjerilima³⁵⁶, ali treba zapamtiti da je azijskim protivnicima također bilo potrebno jako puno vremena za njihovu komunikaciju, vojnu logistiku i pohod tako da je egipatska vojna pošta imala vrlo korisnu ulogu u pretjecanju i presretanju potencijalnih i pravih neprijatelja.³⁵⁷

Tradicija zarobljavanja plaćenika i postupne asimilacije tih individualaca u egipatsko društvo nije nestala s dolaskom profesionalne, stajaće vojske koju su ustrojili vladari XVIII. dinastije. Štoviše, ta praksa se proširila te u zapisima koji se bave sudbinom plaćeničkih grupa poput Nubijaca, Apiru, Šerdena (koji su potjecali s Mediterana i bili prepoznatljivi po svojim zašiljenim kacigama i štitovima³⁵⁸), *teheru* pa čak i određenih skupina Libijaca³⁵⁹ gdje su proživjeli svoje godine obrađujući zemlju u srednjem Egiptu, baveći se trgovinom, služeći u garnizonima i utvrdama pa čak i u kapacitetu zapovjednika.³⁶⁰ Asimilirani strani ratnici su mogli

³⁵⁴ SPALINGER 2005: 171.

³⁵⁵ SPALINGER 2005: 171.

³⁵⁶ SPALINGER 2005: 171.

³⁵⁷ SPALINGER 2005: 171.

³⁵⁸ KAMEL 2008: 727.

³⁵⁹ SPALINGER 2005: 171.

³⁶⁰ SPALINGER 2005: 171.

napredovati i do služenja u redovima faraonove elitne garde kao u vrijeme Amenhotepa III. čiji su gardisti bili ne samo Egipćani, već i Nubijci i Kanaanci.³⁶¹ Ovi običaji asimilacije najvjerojatnije proizlaze iz Drugog međurazdoblja gdje je stočarski narod *Medjay* iz arapske pustinje obnašao policijske dužnosti u Egiptu.³⁶²

Vrijeme XIX. dinastije će biti utrošeno na povratak starih egipatskih posjeda u Siriji i Palestini, a slabo odstupanje od strategije velikih osvajača poput trojice Tutmozisa se može pripisati vrlo sličnim okolnostima pod kojima je XIX. dinastija kovala svoju vanjsku politiku. Egipatski pristup se ponovno temeljio na nekolicini identičnih faktora i prepreka u osvajanju sjevera: oporavak od perioda slabih vladara, zauzimanje južnopalestinskih gradova i obalnih gradova u svrhu postavljanja garnizona, održavanja vojne logistike i organiziranja pokretne točke prodora na sjever i jedan glavni neprijatelj u obliku velikog, vojno moćnog i dobro organiziranog kraljevstva, u ovome slučaju Hetitskog.

Horemheb umire početkom 13. st. pr. Kr. (oko 1296. g. pr. Kr.)³⁶³, a pošto nije imao nasljednika³⁶⁴, na faraonsko mjesto postavlja svog vizira i savjetnika, Ramzesa.³⁶⁵ Čovjek koji će utemeljiti XIX. dinastiju nije bio plemenite krvi³⁶⁶, već vojni časnik porijeklom iz okolice Avarisa odakle su Hiksi vladali Donjim Egiptom prije 400 godina.³⁶⁷ Vladavina Ramzesa I. je bila vrlo kratka, samo dvije godine³⁶⁸ jer je već bio u srednjim pedesetima kad je postao faraon.³⁶⁹ U steli iz Wadi Halfe³⁷⁰ postoje zapisi o djelima faraona koja su se ticala njegove pobožnosti i darovima hrama Horusa u Bohenu³⁷¹ gdje je faraon povećao broj svećenika i sluga, darivao hram zlatom i dao ga proširiti.³⁷² U steli se također spominje jedini zapis Ramzesovog

³⁶¹ KAMEL 2008: 727.

³⁶² KAMEL 2008: 727.

³⁶³ CLAYTON 1994: 140.

³⁶⁴ CLAYTON 1994: 140.

³⁶⁵ BRYCE 2005: 227; CLAYTON 1994: 140; TOMORAD 2016: 101.

³⁶⁶ CLAYTON 1994: 140; TOMORAD 2016: 101.

³⁶⁷ CLAYTON 1994: 140.

³⁶⁸ CLAYTON 1994: 140.

³⁶⁹ BRYCE 2005: 228; CLAYTON 1994: 140.

³⁷⁰ BREASTED 1906: 35.

³⁷¹ BREASTED 1906: 35.

³⁷² BREASTED 1906: 35.

pohoda, u Nubiju³⁷³, ali ta činjenica je odmah bila povezana sa spomenom njegovog sina, Setija I. koji je najvjerojatnije nastavio očev pohod nakon njegove smrti.³⁷⁴

Seti I, koji je vladao oko dvanaest godina³⁷⁵ je započeo vojne napore kojima bi se povratio stari egipatski utjecaj u Aziji. Izvori koji govore o Setijevim osvajanjima su reljefi iz Karnaka³⁷⁶, ali njihova korisnost je ograničena jer su imali funkciju prikazivanja faraonove pobožnosti.³⁷⁷ U scenama Setijevih ratova su prikazi potvrđivanja faraonovog saveza s bogom Amonom³⁷⁸, vojni marševi na egipatske neprijatelje³⁷⁹ te Setijevo donošenje ratnog plijena u Amonov hram i egzekucija zarobljenih azijskih prinčeva.³⁸⁰ Jedini datum zabilježen na reljefima je Setijeva prva godina vladavine, ali nije moguće da je faraon stigao ratovati s plemenom Šasu³⁸¹, osvajati gradove u južnoj Palestini, doprijeti do Kadeša i vratiti se u Tebu kako bi prikazao žrtvu Amonu u roku od jedne godine.³⁸²

S raspadom Kraljevstva Mitani, nekadašnjeg egipatskog neprijatelja i donedavnog saveznika, vakuum u Aziji je ispunilo Kraljevstvo Hetita.³⁸³ Seti I. je, po uzoru na Tutmozisa III., započeo pažljive pripreme za prodor na sjever kroz osvajanje južnih palestinskih gradova³⁸⁴, a zatim obalnih gradova koji su bili ključni za egipatsku opskrbu i prijevoz trupa.³⁸⁵ Uspješnost ove postepene taktike osiguravanja teritorija je urodila ponovnim egipatskim osvajanjem Kadeša³⁸⁶ no Setijev uspjeh je bio privremen jer je Hetitski protunapad ubrzo oteo Egipćanima velik dio osvojenog teritorija, uključujući i Kadeš.³⁸⁷ Od drugih Setijevih vojnih pohoda je zabilježena i akcija protiv prodora libijskih plemena na zapadnu egipatsku granicu.³⁸⁸ U reljefima Amonovog hrama u Karnaku je moguće dobiti uvid u Setijev pristup ratovanju.³⁸⁹ Njegovo kretanje preko

³⁷³ BREASTED 1906: 35.

³⁷⁴ BRYCE 2005: 228, BREASTED 1906: 35.

³⁷⁵ KUIPER 2011: 74.

³⁷⁶ BREASTED 1906: 37; TOMORAD 2016: 102.

³⁷⁷ BREASTED 1906: 37.

³⁷⁸ BREASTED 1906: 37.

³⁷⁹ BREASTED 1906: 37-38.

³⁸⁰ BREASTED 1906: 37-38.

³⁸¹ *Reliefs and Inscription at Karnak* (1986): 3.

³⁸² BREASTED 1906: 38; PRITCHARD 1969: 254-255.

³⁸³ KUIPER 2011: 74.

³⁸⁴ CLAYTON 1994: 142; KUIPER 2011: 74.

³⁸⁵ KUIPER 2011: 74.

³⁸⁶ KUIPER 2011: 74.

³⁸⁷ KUIPER 2011: 74.

³⁸⁸ CLAYTON 1994: 142.

³⁸⁹ CLAYTON 1994: 142; SPALINGER 2005: 188.

Sinaja u južnu Palestinu je bilo orijentirano prema dostupnim izvorima pitke vode lokalnih bunara i utvrda.³⁹⁰ Susret Setijeve vojske s polunomadskim, pljačkaškim Šasu narodom u okolici Gaze završava egipatskom pobjedom jer nomadi nisu posjedovali ni konje ni bojna kola.³⁹¹ Iako sami po sebi nisu bili prava prijetnja egipatskom teritoriju, Šasu su posjedovali mobilnost kojom bi mogli ozbiljno ugroziti logistiku budućih egipatskih pohoda na sjever te je logično da je Seti htio ukloniti takvog neprijatelja prije ozbiljnijih vojnih akcija.³⁹² Seti I. je također bio ljubitelj umjetnosti i restaurator te je dao obnoviti mnoge spomenike koji su bili oštećeni u periodu Amarne.³⁹³ Bio je zaslužan i za uvođenje reljefa koji su u stadijima prikazivali faraonska osvajanja³⁹⁴, poput njegovih u Karnaku te će ova praksa postati standard za Ramesidski period.³⁹⁵

Iako je vladao samo jedno desetljeće, Seti I. je ostavio dobru polazišnu točku svome sinu i nasljedniku, Ramzesu II., za nastavak egipatskih osvajanja. Seti i Ramzesova majka, kraljica Tuya, su uložili velik napor u izobrazbu budućeg faraona te je Ramzes II. primio široko školovanje u predmetima poput matematike, kemije, književnosti i risanju hijeroglifa.³⁹⁶ Također je bio vrlo atletski orijentiran, poput Amenhotepa II., i bavio se streličarstvom, jahanjem i plivanjem.³⁹⁷ Ramzes postaje faraon u svojoj dvadeset i drugoj godini života, a vladavina mu je trajala šezdeset i sedam godina, jedna od najduljih zabilježenih vladavina u egipatskoj povijesti.³⁹⁸

Ramzes II. je s osnaženim Egiptom kojeg mu je ostavio otac naslijedio i očev problem koji Seti I. nije uspio riješiti za vrijeme svog života: Kraljevstvo Hetita. Sin kralja Muršilija II., kralj Muwatali³⁹⁹ je iskoristio primirje koje je njegov otac potpisao sa Setijem I. da konsolidira svoju moć, ojača vojsku i sklopi saveze u Siriji.⁴⁰⁰ Njegov cilj je bio pokrenuti masivnu ofenzivu na jug s kojom bi Egipćane trajno potisnuo iz Sirije i okončao njihove prodore u Mezopotamiju.⁴⁰¹ Muwatali je bio uspio okupiti vojsku od oko 30,000 vojnika ujedini

³⁹⁰ SPALINGER 2005: 188.

³⁹¹ *Reliefs and Inscription at Karnak* (1986): 13; BRYCE 2005: 228; SPALINGER 2005: 188-189.

³⁹² SPALINGER 2005: 189.

³⁹³ KUIPER 2011: 74.

³⁹⁴ BRAND 2000: 1-2; KUIPER 2011: 74.

³⁹⁵ KUIPER 2011: 74.

³⁹⁶ SHEAFER 2009: 13.

³⁹⁷ SHEAFER 2009: 13.

³⁹⁸ SHEAFER 2009: 15-16.

³⁹⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 248.

⁴⁰⁰ STEINDORFF, SEELE 1957: 248; TOMORAD 2016: 102.

⁴⁰¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 248.

prinčeve Karkemiša, Kizzuwatne, Qoda, Ugarita, Nuhašiša i Kadeša.⁴⁰² Znajući da vrijeme radi protiv njega, Ramzes II. nije oklijevao u mobilizaciji vojske i maršom na Kadeš gdje je namjeravao presresti Muwatalija.⁴⁰³ Ramzesova vojska se sastojala od divizija bojnih kola, oklopljene pješadije i šerdenskih plaćenika.⁴⁰⁴

Faraon je utaborio svoju vojsku u dolini Oronta⁴⁰⁵ zapadno od Kadeša.⁴⁰⁶ Prva uznemirujuća činjenica za koju je faraon saznao od uhvaćenih i mučenih hetitskih špijuna⁴⁰⁷ je bila da hetitska vojska nije još u Aleppu već nasuprot egipatske vojske, istočno od Kadeša.⁴⁰⁸ Ramzes II. nije uopće imao vremena dobro iskoristiti ovu informaciju jer su Hetiti ubrzo pokrenuli napad bojnim kolima s juga na nespemne Egipćane i slomili jednu od četiri faraonske divizije, Pre.⁴⁰⁹ Obzirom na blizinu hetitske vojske, ostaje pitanje kako Ramzesova izvidnica nije uočila Hetite. Muwatalijeva vojska je bila golema i posjedovala je velik broj konjice i bojnih kola. Njihova buka bi se čula do Ramzesovog vojnog logora jer se zvuk prenosi preko vode (u ovom slučaju rijeke Oront)⁴¹⁰, a čak i da Egipćani nisu bili u stanju čuti ništa iz masivnog hetitskog vojnog logora, trebali su makar uočiti oblake prašine koje su podizali konji i bojna kola u pokretu.⁴¹¹ Na ova pitanja se, dakle, nadovezuju pitanja o terenu i vremenu bitke. Okolica Kadeša su bile ravnice primjerene za frontalno konjaničko ratovanje, vjerojatno kakvo je Ramzes i očekivao. Faraon nije poslao izvidnicu na istočnu obalu Oronta iz nekoliko razloga: faraonova divizija Amon je tek bila stigla na mjesto koje je bilo izabrano za postavljanje vojnog logora⁴¹², a divizije Set i Ptah su još bile južno na riječnom prijelazu Šabtune i u šumi Labwi⁴¹³, Šasu špijuni su Ramzesu dali lažnu informaciju da je Muwatalijeva vojska tek kod Aleppa⁴¹⁴, a do vremena do

⁴⁰² STEINDORFF, SEELE 1957: 250.

⁴⁰³ STEINDORFF, SEELE 1957: 250.

⁴⁰⁴ BREASTED 1906: 136-137; PRITCHARD 1969: 255; STEINDORFF, SEELE 1957: 250; SPALINGER 2005: 209.

⁴⁰⁵ BREASTED 1906: 137-138; STEINDORFF, SEELE 1957: 251.

⁴⁰⁶ PRITCHARD 1969: 256; SPALINGER 2005: 210.

⁴⁰⁷ BREASTED 1906: 144-145; SPALINGER 2005: 210-211.

⁴⁰⁸ BREASTED 1906: 140; MORENZ, POPKO 2010: 115; SPALINGER 2005: 210-211.

⁴⁰⁹ BREASTED 1906: 140; MORENZ, POPKO 2010: 115, SPALINGER 2005: 210; SHAEFER 2009: 77.

⁴¹⁰ SPALINGER 2005: 213.

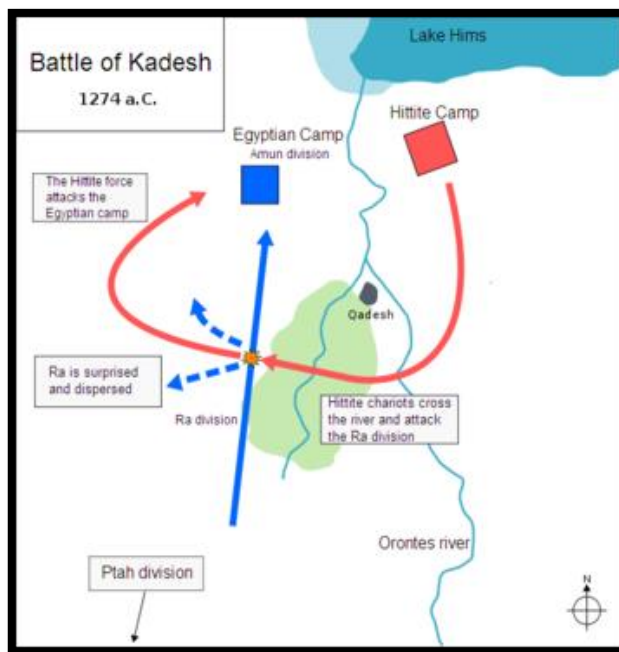
⁴¹¹ SPALINGER 2005: 213.

⁴¹² SPALINGER 2005: 213.

⁴¹³ SPALINGER 2005: 210.

⁴¹⁴ BREASTED 1906: 144; SPALINGER 2005: 213.

kad je divizija Amon dovršila podizanje vojnog logora je nestalo danjeg svjetla⁴¹⁵ te bi korisnost izvidnice bila vrlo ograničena.

2. Karta bitke kod Kadeša I. Izvor: Wikipedia – *Battle of Kadesh*
<https://images.app.goo.gl/Ch5MYSrADVPxWtgL8>

Muwatalijeva strategija je bila kombinacija prijevare i munjevito brzo ofenzive. Došavši do Kadeša puno prije Ramzesa, Muwatali je imao dovoljno vremena uspostaviti i prikriti svoj vojni logor, koristeći sam Kadeš kao zaklon.⁴¹⁶ Slanjem dvojice Šasu špijuna je dao Ramzesu lažan osjećaj sigurnosti⁴¹⁷, a njegov napad preko južnog dijela Oronta je efektivno prepolovio Ramzesovu vojsku i ostavio faraona izoliranog s njegovom jednom divizijom do dolaska Ramzesovog pojačanja u obliku divizije Na'arn.⁴¹⁸ Zasljeđa kod Kadeša je imala potencijal biti katastrofalan poraz za Egipćane i uistinu slomiti njihovu vojnu moć kako je ambiciozni Muwatali i planirao. S dolaskom pete divizije sa sjevera i zarobljavanjem Šasu špijuna, Ramzes je uspio u posljednji čas organizirati brzi protunapad koji je slomio hetitski nalet i nanio im teške gubitke na

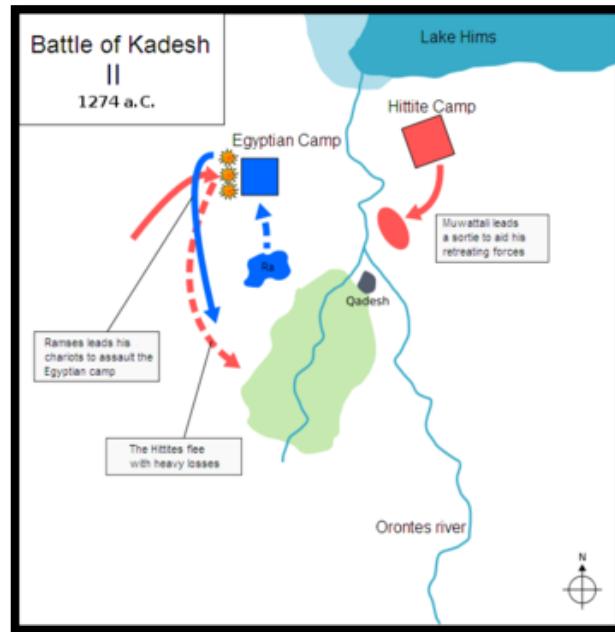
⁴¹⁵ SPALINGER 2005: 213.

⁴¹⁶ SPALINGER 2005: 214.

⁴¹⁷ BREASTED 1906: 144; SPALINGER 2005: 214.

⁴¹⁸ SPALINGER 2005: 214; SHEAFER 2009: 77; MORENZ, POPKO 2010: 115;

južnoj strani Kadeša.⁴¹⁹ Sa uništenjem Muwatalijeve klopke, divizije Set i Ptah su se uspjele pridružiti ostatku vojske i Ramzes je tada na raspolaganju imao kompletnu svoju vojnu silu za pokretanje vlastitog protunapada na hetitski logor.⁴²⁰

3. Karta bitke kod Kadeša II. Izvor: Wikipedia – *Battle of Kadesh* [https://images.app.goo.gl/k4D7NmiGucTFJE6Y9]

Sljedeći okršaj između Hetita i Egipćana je završio neodlučeno⁴²¹, a ubrzo su se dvije vojske i razišle kako bi okrenule svoju pažnju svaka na svoj domaći problem: Libijci za Egipat, Asirci za Hetitsko Kraljevstvo.⁴²² U narednih šesnaest godina Ramzesove vladavine se vodio jedan pohod u Siriju i Palestinu gotovo svake godine.⁴²³ Unatoč ovim naporima, Egipćani nisu uspjeli postići trajni uspjeh protiv Hetita. Sukobi su bili serija zauzimanja i gubljenja strateški važnih gradova, poput Tunipa i Kadeša.⁴²⁴

⁴¹⁹ BREASTED 1906: 140-141; SHEAFER 2009: 78.

⁴²⁰ SHEAFER 2009: 78.

⁴²¹ MORENZ, POPKO 2010: 115; SHEAFER 2009: 78-80; TOMORAD 2016: 102.

⁴²² SHEAFER 2009: 78-80.

⁴²³ BREASTED 1906: 157-158; STEINDORFF, SEELE 1957: 251; SHEAFER 2009: 82.

⁴²⁴ BREASTED 1906: 165; SHEAFER 2009: 82.

Rat s Kraljevstvom Hetita je na kraju bio okončan u Ramzesovoj dvadeset i prvoj godini vladavine kada je potpisao mir s Muwatalijevim bratom, Hatušilijem III.⁴²⁵ Dokument koji su Ramzes i Hatušili potpisali je bio pakt o primirju i jedini je dokument svoje vrste između nezavisnih moći starog Orijenta koji je očuvan do danas na egipatskom i hetitskom pismu.⁴²⁶ Njegove stavke su bile priznavanje statusa jednakosti između egipatskog i hetitskog kraljevstva, obvezivanje na održavanje mira potpisnika i njihovih nasljednika te priznavanje njihovih zasebnih teritorijalnih interesnih sfera; sjeverna Sirija i Amurru za Hetite, a južna Sirija i cijela Palestina za Egipćane.⁴²⁷ Savezništvo između Egipta i Kraljevstva Hetita je bilo zapečaćeno brakom između Ramzesa II. i jednom od kćeri Hatušilija III.⁴²⁸ Ovim činom je Novo kraljevstvo po drugi put, nakon Kraljevstva Mitani, ogorčenog rivala pretvorilo u dugotrajnog saveznika do njihovog uništenja od strane nove sile u Mezopotamiji.

U Ramzesovo vrijeme, egipatska vojska je postala višeslojan, kompleksan i fleksibilan konstrukt. U tradiciji tebanskih vladara, njezina organizacija je bila utemeljena na širokom spektru zapovjedničkih pozicija i funkcija poput pisara i svećenika koji su upravljali logistikom.⁴²⁹ Ramzes je i sam unio inovacije u vojsku s podjelom na divizije nazvane po egipatskim božanstvima. Vojska je sada u komunikacijama koristila i sustav goluba pismoša⁴³⁰ uz vojnu poštu koja je imala funkciju komuniciranja na daljinu. Bojna kola su imala uloge mobilne platforme za strijelce i za gaženje neprijateljske pješadije.⁴³¹ Egipatska pješadija je sada uz koplje i štit nosila i dvoručne bojne sjekire⁴³² kojima je svrha bila slomiti klasičnu formaciju neprijateljskih pješaka. Ovakvo oružje je bilo riskantno jer je vojnik koji je koristio bojnu sjekiru bio slabo ili nikako zaštićen od neprijateljskih strijelaca i bio mu je potreban prostor za široke zamahe sjekiro. Strijele su imale glave u obliku konjske potkove za nanošenje teških rana⁴³³ ili trokuta za moć prodiranja protiv oklopljenog neprijatelja i bile su izrađivane od bronce.⁴³⁴ Tradicija nošenja vojnih bodeža koja je bila preuzeta od Hiksa je bila održavana i u vrijeme XIX.

⁴²⁵ PRITCHARD 1969: 256-258; STEINDORFF, SEELE 1957: 251; SPALINGER 2005: 226-227; MORENZ, POPKO 2010: 115; TOMORAD 2016: 102.

⁴²⁶ STEINDORFF, SEELE 1957: 251.

⁴²⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 251.

⁴²⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 252.

⁴²⁹ SHEAFER 2009: 76.

⁴³⁰ SHEAFER 2009: 76.

⁴³¹ SHEAFER 2009: 76.

⁴³² SHEAFER 2009: 77.

⁴³³ SHEAFER 2009: 77.

⁴³⁴ SHEAFER 2009: 77.

dinastije, a te oštrice su bile najčešće kovane od bakra, dugog i zašiljenog oblika.⁴³⁵ Pješaci su također bili opremljeni s kopljima za bacanje⁴³⁶, a oblici i duljine njihovih mačeva su varirale u velikoj mjeri⁴³⁷, često imitirajući strane običaje.

Ramzes II. umire nakon šezdeset i sedam godina vladavine, a nasljeđuje ga njegov trinaesti sin, Merenptah.⁴³⁸ On je vladao samo kratkih deset godina⁴³⁹ jer je već bio stariji čovjek kad je naslijedio oca, a po reputaciji je bio oprezan i konzervativan vladar koji je više skrbio o egipatskoj diplomaciji⁴⁴⁰ i održavanju teritorija koji je Ramzes II. priskrbio kroz svoju vanjsku politiku. U Merenptahovo vrijeme se opet vidi promjena u ravnoteži velikih sila starog Orijenta jer se Hetiti sada bore protiv nadmoćnog Asirskog Kraljevstva.⁴⁴¹ Merenptah šalje svojim hetitskim saveznicima pošiljku žita kako bi im pomogao izbjeći masovnu glad.⁴⁴²

Na zapadnoj egipatskoj granici se faraon susreće s novim poteškoćama u obliku provala Libijaca⁴⁴³, specifično plemena Mešveš⁴⁴⁴ koji su bili u savezništvu s Narodima s mora.⁴⁴⁵ Ovakvo savezništvo je Libijcima dalo pristup naprednim oružju Naroda s mora i pomorsku prisutnost na Mediteranu s kojom se moglo ugroziti Donji Egipat, odnosno deltu Nila.⁴⁴⁶ Unatoč tome, iz Merenptahovog vremena nisu pronađeni nikakvi zapisi pomorske borbe protiv Libijaca.⁴⁴⁷ Napad na egipatski zapadnu granicu bi bio dočekan sustavom egipatskih utvrda koje su se nalazile daleko od naseljivog teritorija⁴⁴⁸, a bile su izgrađene upravo u svrhu sprječavanja prodora libijskih plemena. Ovakvo defanzivno ratovanje je imalo svoje prednosti, ali i slabosti: sustav utvrda je mogao zadržati neprijateljsku vojsku, ali garnizoni nisu imali dovoljno ljudstva i resursa da presretnu neprijatelja i odsjeku mu svaki pristup u Egipat.⁴⁴⁹ Upravo su tu slabost

⁴³⁵ SHEAFER 2009: 77.

⁴³⁶ SHEAFER 2009: 77.

⁴³⁷ SHEAFER 2009: 77.

⁴³⁸ STEINDORFF, SEELE 1957: 252; RICE 1999: 110; TOMORAD 2016: 103.

⁴³⁹ RICE 1999: 110; TOMORAD 2016: 103.

⁴⁴⁰ RICE 1999: 110.

⁴⁴¹ CLAYTON 1994: 157.

⁴⁴² CLAYTON 1994: 157.

⁴⁴³ CLAYTON 1994: 157; TOMORAD 2016: 103.

⁴⁴⁴ SPALINGER 2005: 235; TOMORAD 2016: 103.

⁴⁴⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 252; KUIPER 2011: 75-76.

⁴⁴⁶ BREASTED 1906: 240-253; SPALINGER 2005: 235; TOMORAD 2016: 103.

⁴⁴⁷ SPALINGER 2005: 235.

⁴⁴⁸ SPALINGER 2005: 235.

⁴⁴⁹ SPALINGER 2005: 235.

Libijci i bili iskoristili te su zauzeli jugozapadnu oazu koja je vodila u Gornji Egipat⁴⁵⁰ i koju zapadni garnizoni nisu nadgledali. Relativno nesmetani libijski ulazak u Egipat je doveo i do nemira i pobune u Nubiji.⁴⁵¹

Iz zapisa o Merenptahovom pohodu na Libijce se vidi da ja faraon računao primarno na pješачku bitku te je bio poslao na zapad oklopljeno pješastvo, odrede strijelaca i bojna kola.⁴⁵² Oklopnici su bili ustrojeni tako da pokrivaju i štite egipatske strijelce.⁴⁵³ Tekstovi iz Karnaka prenose informaciju da je marš do libijske vojske trajao četrnaest dana, da je Merenptah čekao zoru za narediti napad i da je bitka zapravo bila pokolj koji je trajao oko šest sati.⁴⁵⁴ Libijci nisu posjedovali ni konjicu ni bojna kola te su ih Egipćani izmanevrirali, slomili im redove i natjerali ih panično povlačenje⁴⁵⁵ tijekom kojega su ih nastavili proganjati i nanijeli im teške gubitke.⁴⁵⁶

Pretežito pješачka orijentiranost libijskih vojnika i naviknutost Naroda s mora na pomorske bitke su bili faktori koji su pridonijeli njihovom porazu. Nijedna frakcija nije imala iskustva u borbi protiv bojnih kola⁴⁵⁷, a da situacija bude gora, oslanjali su se na velike odrede strijelaca za uspjeh⁴⁵⁸, tip jedinice koji je posebno ranjiv na konjaničke napade kakve je Egipat usavršio u svojom azijskim osvajanjima.

Nakon Merenptahove smrti ponovno dolazi do osipanja egipatske političke i vojne moći. Merenptaha je naslijedio njegov sin, Seti II.⁴⁵⁹, koji se za prijestolje borio protiv uzurpatora Amenmezea⁴⁶⁰ koji je pokrenuo svoju pobunu iz Nubije i uspio se okruniti za kralja Gornjeg Egipta.⁴⁶¹ Ciklus slabih vladara, od kojih je svaki vladao samo par godina, je bio podsjetnik na period slabosti XIII. dinastije te je označavao kraj XIX. dinastije i početak posljednje, XX. dinastije Novog kraljevstva.

⁴⁵⁰ SPALINGER 2005: 235.

⁴⁵¹ SPALINGER 2005: 236.

⁴⁵² SPALINGER 2005: 236.

⁴⁵³ SPALINGER 2005: 236.

⁴⁵⁴ BREASTED 1906: 240-253; SPALINGER 2005: 236.

⁴⁵⁵ SPALINGER 2005: 236.

⁴⁵⁶ SPALINGER 236-237.

⁴⁵⁷ SPALINGER 2005: 237.

⁴⁵⁸ SPALINGER 2005: 237-238.

⁴⁵⁹ KUIPER 2011: 76; TOMORAD 2016: 104.

⁴⁶⁰ KUIPER 2011: 76; TOMORAD 2016: 104.

⁴⁶¹ KUIPER 2011: 76.

10. Opadanje moći Novoga Kraljevstva u vrijeme Ramzesa III.

Stanje nereda i oslabiljenosti koje su ostavili Merenptahovi nasljednici, Amenmeze (1202. – 1199. g. pr. Kr.)⁴⁶², Seti II. (1199. – 1193. g. pr. Kr.)⁴⁶³, Siptah (1193. – 1187. g. pr. Kr.) i kraljica Tausret (1187. – 1185. g. pr. Kr.) počinje ispravljati čovjek nepoznatog porijekla, Sethnakht.⁴⁶⁴ Iz malo izvora koji su dostupni o Sethnakhtovom životu je moguće dobiti uvid u njegove napora osnaživanja Egipta: gušenjem pobuna azijatskih gradova, okončanjem opsada vazalskih gradova te obnovom hramova i povratkom njihovih prihoda.⁴⁶⁵ Sethnakht je vladao samo dvije godine te ga nasljeđuje njegov sin i suvladar, Ramzes III. (1184. – 1153. g. pr. Kr.).⁴⁶⁶

Pohodi Ramzesa III. su bili defanzivne prirode što je posvjedočilo o činjenici da je Novo kraljevstvo prošlo svoj zenit i bilo u padu u vrijeme XX. dinastije. U trideset i jednoj godini svoje vladavine je poveo tri veća pohoda⁴⁶⁷ koji su bili fokusirani na zaustavljanje prodora Libijaca i naroda s mora⁴⁶⁸, neprijatelja iz Merenptahovog vremena. U petoj godini Ramzesove vladavine se Egipat ponovno našao suočen s provalom sa zapada.⁴⁶⁹ Pleme Mešveš i pleme Sebed⁴⁷⁰ su se bila udružila s ciljem prodiranja u Egipat te su čak i bila preuzela nešto od egipatske vojne tehnologije u obnovljenim sukobima – u zapisima Ramzesa III. u Medinet Habu je bilo popisano 184 konja i 92 bojna kola.⁴⁷¹ Mačevi oti poraženim Libijcima su prema egipatskim izvorima bili dugački impresivnih 1.6 ili 2.1 metara⁴⁷² što je možda ukazivalo na početke razvoja protukonjaničkog pješackog oružja. Velik broj zaplijenjenih lukova, strijela i tobolaca je posvjedočio o tome da Libijci nisu promijenili svoju centralnu taktiku oslanjanja na velike odrede

⁴⁶² CLAYTON 1994: 160; TOMORAD 2016: 104.

⁴⁶³ CLAYTON 1994: 160; TOMORAD 2016: 104.

⁴⁶⁴ CLAYTON 1994: 160; TOMORAD 2016: 104.

⁴⁶⁵ CLAYTON 1994: 160.

⁴⁶⁶ CLAYTON 1994: 160; TOMORAD 2016: 105.

⁴⁶⁷ SPALINGER 2005: 249.

⁴⁶⁸ TOMORAD 2016: 105.

⁴⁶⁹ CLAYTON 1994: 161.

⁴⁷⁰ PRITCHARD 1969: 262; CLAYTON 1994: 161.

⁴⁷¹ SPALINGER 2005: 238.

⁴⁷² SPALINGER 2005: 238.

strijelaca.⁴⁷³ Ramzes III. je libijskim plemenima nanio veći poraz od onoga koji im je nanio Merenptah te su mnogi izginuli, a velik broj ih je okončao živote u egipatskom ropstvu.⁴⁷⁴

U osmoj godini Ramzesove vladavine, Stari istok je pao u kaos. Suše su nastavile devastirati lokalna stanovništva, a masivne migracije Naroda s mora su uništile Hetitsko Kraljevstvo⁴⁷⁵ i stvorile vakuum moći na njegovom bivšem području. Iz papirusa Harris se vidi da su Egipćani bili svjesni prirode ovih vojnih i migracijskih pomaka.⁴⁷⁶ Opasnost nije dolazila samo sa sjevera Azije gdje su se Narodi s mora naseljavali i prodirali prema Egiptu već i sa Mediterana te je Ramzes III. bio prisiljen braniti se na kopnu i na moru. Prodori Naroda s mora nisu bili vojna invazija već doslovna migracija kompletnih nacija jer su njihove vojske pratili civili, žene i djeca⁴⁷⁷, te karavane koje su prenosile sve njihovo imanje s njima.⁴⁷⁸ Nažalost, detalji Ramzesovih pobjeda u Palestini i kasnije na delti Nila su slabo pokriveni tadašnjim izvorima.⁴⁷⁹ Dok za kopnenu bitku imamo samo reljefe iz Medinet Habua koji prikazuju veliki pokolj nad narodima s mora⁴⁸⁰, za bitku na delti Nila je dostupno malo više informacija koje nam daju uvid u razvoj egipatske vojske. Egipćani neprijateljsku flotu ne napadaju svojim lađama na pučini već ih dočekuju usidreni na obali⁴⁸¹ te egipatski strijelci s paluba svojih brodova pucaju na neprijatelja⁴⁸² dok egipatski mornari užetom i kukama vuku neprijateljske lađe prema svojima gdje ih onda zauzimaju egipatski vojnici.⁴⁸³

U pogledu na XVII. dinastiju, egipatska vojska je od fleksibilne vojne sile postala gotovo skroz orijentirana na kopneni boj do te mjere da je počela teren prilagođavati sebi. Kamozeove taktike korištenja kombinacije riječnog i kopnenog terena za brzo kretanje i manevriranje oko neprijatelja su u vremenima XIX. i XX. dinastija skroz isparile i postale zamijenjene silovitim ratovanjem gdje se neprijatelj poražava navalom oklopljenog pješastva ili teških bojnih kola. Mobilnost i taktičko pozicioniranje je uvelike izgubilo na važnosti s dolaskom profesionalne, stajaće vojske.

⁴⁷³ SPALINGER 2005: 238.

⁴⁷⁴ CLAYTON 1994: 161.

⁴⁷⁵ PRITCHARD 1969: 262; CLAYTON 1994: 161.

⁴⁷⁶ CLAYTON 1994: 161; TOMORAD 2016: 105.

⁴⁷⁷ CLAYTON 1994: 162; SPALINGER 2005: 250.

⁴⁷⁸ CLAYTON 1994: 162; SPALINGER 2005: 250.

⁴⁷⁹ SPALINGER 2005: 250; KUIPER 2011: 77.

⁴⁸⁰ CLAYTON 1994: 162; TOMORAD 2016: 105.

⁴⁸¹ CLAYTON 1994: 162; SPALINGER 2005: 255.

⁴⁸² PRITCHARD 1969: 263; CLAYTON 1994: 162.

⁴⁸³ PRITCHARD 1969: 263; CLAYTON 1994: 162.

Iako bitke nije moguće rekonstruirati u detalje kao bitku kod Kadeša Ramzesa II. (poglavito kopnene bitke u Palestini), neke okolnosti i implikacije se daju iščitati iz konteksta. Kao jedna od jedinih sila tog perioda koja je uspješno porazila najezde Naroda s mora, Egipat se našao u bizarnoj situaciji da je „izbjegao“ ulazak u željezno doba i tako usporio svoj tehnološki napredak.⁴⁸⁴

Treći pohod Ramzesa III., ponovno protiv Libijaca sa zapada u jedanaestoj godini njegove vladavine, je najpouzdaniji od njegova tri pohoda zabilježenih u Medinet Habu (zbog realističnih brojki ubijenog neprijatelja, zarobljenika i popisivanja dana i mjeseca bitke).⁴⁸⁵ U centru invazije je ponovno pleme Mešveš i pet savezničkih plemena.⁴⁸⁶ Cilj im je ostao nepromijenjen; prodor u plodnu deltu Nila sa svrhom stalnog naseljavanja.⁴⁸⁷ Nakon slamanja libijske ofenzive, započinje pokolj⁴⁸⁸ sličan onome iz Merenptahovog vremena. Zabilježeno je da je Ramzes progonio poražena plemena oko 84 kilometra na zapad⁴⁸⁹, a tijekom potjere su Egipćani masakrirali sve Libijce koje bi sustigli.⁴⁹⁰ Lakoća egipatske pobjede se pripisuje karakteru libijskih „vojski“ koje su u pravilu bile klanovi s civilima i nešto vojne pratnje.⁴⁹¹ Ovu tezu dodatno potvrđuje egipatska računica zarobljene stoke, preko 43,000 grla⁴⁹², broj koji nije logičan za vojsku u maršu. Unatoč brutalnim mjerama obračunavanja s Libijcima, Merenptahove i Ramzesove metode nisu donijele trajne rezultate jer su Libijci nastavili sa svojim prodorima u Egipat, dijelom migracijski na egipatski sjeverozapad, a dijelom društveno penjanjem kroz egipatsku vojnu hijerarhiju.⁴⁹³

⁴⁸⁴ KUIPER 2011: 77.

⁴⁸⁵ SPALINGER 2005: 257.

⁴⁸⁶ CLAYTON 1994: 163.

⁴⁸⁷ CLAYTON 1994: 163.

⁴⁸⁸ SPALINGER 2005: 257.

⁴⁸⁹ SPALINGER 2005: 257.

⁴⁹⁰ SPALINGER 2005.:257.

⁴⁹¹ SPALINGER 2005: 258.

⁴⁹² SPALINGER 2005: 258.

⁴⁹³ SPALINGER 2005: 258.

11. Zaključna razmatranja: Slom egipatske moći u vrijeme nasljednika Ramzesa III.

Nakon smrti Ramzesa III. 1153. g. pr. Kr.⁴⁹⁴ dolazi do perioda vladavine osmorice Ramzesa (IV. – XI.)⁴⁹⁵ koji postupno dovodi do izumiranja vladara XX. dinastije, gubljenjem egipatske nezavisnosti i krajem Novog kraljevstva. U vrijeme Ramzesovih nasljednika dolazi niz neprestanih unutarnjih nemira koji eventualno dovode do gubitka posjeda u Nubiji i Aziji.⁴⁹⁶ Izgubljene egipatske posjede u Siriji i Palestini zauzimaju Asirsko i novonastalo Izraelsko kraljevstvo.⁴⁹⁷ Ramzes IV. (1153. – 1147. g. pr. Kr.)⁴⁹⁸ je pokušao nizom vojnih ekspedicija u Nubiju, Sinaj i Wadi Hammamat⁴⁹⁹ istovremeno prikupiti materijale za svoje graditeljske projekte⁵⁰⁰ i ponovno etablirati egipatsku vojnu nadmoć u stranim zemljama. Nakon smrti Ramzesa IV., njegov sin, Ramzes V. (1147. – 1143. pr. Kr.)⁵⁰¹ dolazi sve više u sukob s osnaženim Amonovim svećenstvom⁵⁰² što ukazuje na iznimno loše unutrašnje stanje kraljevstva jer se faraonova moć rasipa i vakuum iskorištavaju pojedinci i organizacije za fragmentaciju vlasti. Daljnjim slabljenjem vladarske kuće Ramesida, uz već spomenuto Amonovo svećenstvo koje drži vrhovni autoritet nad unutarnjim poslovima i vlada iz Karnaka⁵⁰³, dodatno pridonosi građanski rat između nasljednika Ramzesa III. u kojem je gubitnik bio Ramzes V.⁵⁰⁴ Tijekom vladavine njegovog nasljednika, Ramzesa VI., istočna egipatska granica je pomaknuta skroz do delte Nila⁵⁰⁵. Kratki zastoj u ovakvom doslovno slobodnom padu egipatske moći i utjecaja osigurava Ramzes IX. koji je uspio politički izmanevrirati Amonovo svećenstvo i steći vlast nad njime⁵⁰⁶ te je obnovio gospodarsku politiku s Palestinom⁵⁰⁷ i ulagao u graditeljske projekte kod Heliopola⁵⁰⁸. Golem dio vlasti svojata vojska iz Gornjeg Egipta i Nubije te njezini časnici, poput

⁴⁹⁴ TOMORAD 2016: 107.

⁴⁹⁵ STEINDORFF, SEELE 1957: 269; TOMORAD 2016: 107-109.

⁴⁹⁶ TOMORAD 2016: 107.

⁴⁹⁷ STEINDORFF, SEELE 1957: 269.

⁴⁹⁸ TOMORAD 2016: 107.

⁴⁹⁹ TOMORAD 2016: 107.

⁵⁰⁰ TOMORAD 2016: 107.

⁵⁰¹ TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰² TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰³ STEINDORFF, SEELE 1957: 269; TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰⁴ TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰⁵ TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰⁶ TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰⁷ TOMORAD 2016: 108.

⁵⁰⁸ TOMORAD 2016: 108.

Herihora⁵⁰⁹ (koji je također bio i vrhovni svećenik Amona, vezir, guverner Nubije i vrhovni vojni zapovjednik!⁵¹⁰) otvoreno potkopavaju slabe vladare poput Ramzesa XI.⁵¹¹ Pisma Herihorovog nasljednika, Piankha⁵¹², govore o njegovom vojnom pohodu prema vojnom guverneru Nubije⁵¹³ što pokazuje da je raspad vlasti kompletan, a teritorijalna cjelovitost kraljevstva ozbiljno ugrožena. Nakon smrti Ramzesa XI. (1069. g. pr. Kr.)⁵¹⁴, guverner Tanisa, Smendes⁵¹⁵, koji je vladao sjeverom zemlje⁵¹⁶ dok su Herihor i Piankh vladali jugom⁵¹⁷, preuzima prijestolje i osniva XXI. tanitsku dinastiju.⁵¹⁸ Ovim činom započinje Treće međurazdoblje koje će trajati oko 400 godina (1069. – 664. g. pr. Kr.)⁵¹⁹ i koje bilježi neprestan vojni, politički i kulturni pad egipatskog kraljevstva.⁵²⁰

12. Zaključak

Egipatsko Novo kraljevstvo je bio period egipatske povijesti kada je to kraljevstvo „procvjetalo“ vojno, politički, ekonomski, kulturno i teritorijalno. Egipatski potencijal za dosezanje ovih vrhunaca je probudila stogodišnja okupacija Hiksa te je upitno bi li Novo kraljevstvo ikada doseglo status moćnog orijentalnog kraljevstva bez njihova uplitanja. Egipatski vojni potencijal i ratni uspjesi su osnaživali ili jenjavali ovisno o faraonu koji je vladao u to vrijeme zbog egipatskog ustroja kao kraljevstva s božanskim vladarom koji (teoretski) posjeduje neograničenu moć. Globalne promjene poput dolaska ili nestanka velikih sila poput mitanskog, hetitskog ili asirskog kraljevstva su imale minimalan utjecaj na Egipat koji je dokazao svoju fleksibilnu politiku kontinuiranim uspješnim držanjem posjeda u Siriji i Palestini sa samo manjim prekidima ili uspješno sklapanje savezništva s bivšim neprijateljima (Mitansko i Hetitsko

⁵⁰⁹ STEINDORFF, SEELE 1957: 270; TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁰ TOMORAD 2016: 109.

⁵¹¹ STEINDORFF, SEELE 1957: 270; TOMORAD 2016: 109.

⁵¹² KUIPER 2011: 80; TOMORAD 2016: 109.

⁵¹³ KUIPER 2011: 80.

⁵¹⁴ TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁵ KUIPER 2011: 80; TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁶ TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁷ TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁸ KUIPER 2011: 80; TOMORAD 2016: 109.

⁵¹⁹ TOMORAD 2016: 109-118.

⁵²⁰ Detaljnije u: TOMORAD 2016: 109-118.

kraljevstvo). U geopolitičkom smislu, Egipat je fenomen jer je najmanje bio podložan velikim povijesnim promjenama poput dolaska Naroda s mora, za razliku od svojih susjeda, koji su bili uništeni ili trajno promijenjeni u jeku tih masovnih migracija. Ova iznimna otpornost na utjecaje vanjskog svijeta se manifestirala i neobičnim scenarijima, poput egipatskog „kašnjenja“ u željezno doba zbog odbijanja Naroda s mora te posredno utjecanje na razvoj etruščanske civilizacije (nakon poraza koje im je nanio Ramzes III., narodi s mora se okreću prema Siciliji i Apeninu), a tako i na razvoj rimske civilizacije. Unatoč svome snažnom duhu, egipatska država je imala jednu veliku manu: ovisnost o faraonskoj vlasti. Ovaj faktor se manifestirao u zlatnim razdobljima osvajanja (Tutmozis III.) ili prosperiteta i unutrašnjeg razvoja (Amenhotep III. Veličanstveni), ali i kao period nemira, potkopavanja društvene i kulturne kohezije (Amenhotep IV.) te slabost vladarske volje koja dovodi do osmorice Ramzesa i konačnog pada Novog kraljevstva. Ciklus vladarskih osobina koje se izmjenjuju je zapravo uzorak koji se ponavlja od prije nastanka Novog kraljevstva i dolaska tebanske dinastije. Period prosperiteta Srednjeg kraljevstva dovodi do niza slabih vladara. Oni gube vlast nad vlastitom zemljom te krizu oportunistički iskorištavaju strani narodi (Hiksi) koje poražavaju osnivači XVII. dinastije, Sekenenre II. Taa i njegovi sinovi Kamoze i Ahmoze. Njihovi napori pretvaraju Egipat u bogatu i moćnu zemlju koja onda opet pada pod vlast (vojno) slabih vladara poput Amenhotepa III., Amenhotepa IV. i Ramzesa XI. Izmjenjivanje razdoblja kriza i prosperiteta nema učinak kao prirodna evolucija koja bi gradacijski dovela do sve jačih i jačih faraona. Takav ciklus neizbježno dovodi do propasti civilizacije i gubitkom neovisnosti kao što se i dogodilo u Egiptu krajem XX. dinastije. Unatoč ovome, Egipat je jedinstven u usporedbi s kraljevstvima svog razdoblja po svojoj volji za preživljavanjem koja se, nakon nestanka vojnog puta za dominaciju, počela manifestirati kulturalno i dolazila do utjecaja i izražaja kroz povijest od ptolemejskog razdoblja do egiptomanije dvadesetih godina 20. stoljeća.

13. Bibliografija

IZVORI

BRAND, Peter J. (2000). *The Monuments of Seti I*. Leiden-Boston.

BREASTED, James Henry (1906). *Ancient Records of Egypt*. Chicago.

GARDINER, Alan (1916). „The Defeat of the Hyksos by Kamose: The Carnavron Tablet, No. I.“
Journal of Egyptian Archaeology Vol. 3: 95-110.

MANETHO. *Aegyptiaca*. Loeb Classical Library. Cambridge, Mass.-London.

MURNANE, William J. (1996). *Texts from the Amarna Period in Egypt, Vol. V*. Atlanta.

PRITCHARD, James B. (1969). *Ancient Near Eastern Texts*. New Jersey.

WEEKS, Kent R., VAN SICCEN III., Charles C., BELL, Lanny, ALLEN, James P.,
CICCARELLO, Mark W., MURNANE, William J., SMITH, Mark, YURCO, Frank J.
(1986). *Reliefs and Inscriptions at Karnak*. Chicago.

KNJIGE

BEETZ, Kirk H. (2008). „New Kingdom (ca. 1550-ca. 1070 b.c.e.)“. U: BOGUCKI, Peter (ur.)
Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World, Volume I. New York: 394.

BIETAK, Manfred (1999). „Second Intermediate Period, overview“. U: BARD, Kathryn (ur.)
Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt. London: 57-59.

BRYCE, Trevor (2005). *The Kingdom of the Hittites*. New York.

CLAYTON, Peter A. (1996). *Chronicle of the Pharaohs*. New York.

DAWSON, Warren R. (1927). „The Beginnings of Medicine: Medicine and Surgery in Ancient
Egypt“. *Science Progress in the Twentieth Century* Vol. 22 No. 86: 275-284.

- DORMAN, Peter F. (2006). „The Early Reign of Thutmose III: An Unorthodox mantle of Coregency.“ U: CLINE, Eric H. i O'CONNOR, David (ur.) *Thutmose III: A New Biography*. Ann Arbor: 39-58.
- HOFFMEIER, James K. (2004). „Aspects of Egyptian Foreign Policy in the 18th Dynasty in Western Asia and Nubia“. U: KNOPPERS, Gary N. i HIRSCH, Antoine (ur.) *Egypt, Israel and the Ancient Mediterranean World*. Boston: 121-141.
- KAMEL, Amr (2008). „Weaponry and Armor: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.) *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World, Volume I*. New York: 1162-1164.
- KUIPER, Kathleen (2011). *Ancient Egypt*. New York.
- MORENZ, Ludwig i D. POPKO, Lutz (2010). *A Companion to Ancient Egypt, Volume I*. Singapore.
- O'CONNOR, David (2006). „Thutmose III: An Enigmatic Pharaoh“. U: CLINE, Eric H. (ur.) O'CONNOR, David (ur.) *Thutmose III: A New Biography*. Ann Arbor: 1-35.
- RANKE, Hermann (1933). „Medicine and Surgery in Ancient Egypt“. *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* Vol. 1 No. 7: 237-257.
- REDFORD, Donald B. (1999). „New Kingdom, overview“. U: BARD, Kathryn (ur.) *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. London: 60-64.
- REDFORD, Donald B. (2003). *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*. Brill.
- REDFORD, Donald B. (2006). „The Northern Wars of Thutmose III“. U: CLINE, Eric H. (ur.) O'CONNOR, David (ur.) *Thutmose III: A New Biography*. Ann Arbor: 325-342.
- RICE, Susan (1999). *Who is Who in Ancient Egypt*. London.
- SHEAFER, Silvia Anne (2009). *Rameses the Great*. New York.
- SPALINGER, Anthony (2005). *War in Ancient Egypt*. Bodmin.
- STEINDORFF, George. SEELE, Keith C. (1957). *When Egypt Ruled the East*. Chicago.

TOMORAD, Mladen (2016). *Staroegipatska civilizacija, sv I: Povijest i kultura starog Egipta*. Zagreb.

WEINSTEIN, James M. (1997). *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*. New York.

PRILOZI

History Bytez – Battle of Megiddo [<https://images.app.goo.gl/fvPj5bZPHoY1GRxQA>] – 26.8.2019.

Wikipedia – Battle of Kadesh [<https://images.app.goo.gl/Ch5MYSrADVPxWtgL8>] – 26.8.2019.

Wikipedia – Battle of Kadesh [<https://images.app.goo.gl/k4D7NmiGucTFJE6Y9>] – 26.8.2019.